

Politika u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini

Politika u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini

Политика у области инвалидности у Босни и Херцеговини

Disability policy in Bosnia and Herzegovina

**POLITIKA U OBLASTI INVALIDNOSTI U
BOSNI I HERCEGOVINI**

**POLITIKA U OBLASTI INVALIDNOSTI U
BOSNI I HERCEGOVINI**

**ПОЛИТИКА У ОБЛАСТИ
ИНВАЛИДНОСТИ У
БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ**

**DISABILITY POLICY IN
BOSNIA AND HERZEGOVINA**

2008. godina

POLITIKA U OBLASTI INVALIDNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Radne grupe za izradu Politike u oblasti invalidnosti projekta „Podrška razvoju Politike u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini“ 2006-2009

Izdavači:

Direkcija za ekonomsko planiranje Bosne i Hercegovine
Federalno ministarstvo rada i socijalne politike
Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske
Nezavisni biro za humanitarna pitanja (IBHI)

Tiraž:

3000

Mjesto i godina izdavanja:

Banja Luka i Sarajevo
2008.

Dizajn i štampa:

DES – Sarajevo

Produkcija dokumenta u audio formatu na CD-u:

Specijalna biblioteka za slijepa i slabovidna lica Republike Srpske

Tiraž CD-a:

3000 kom

Direkcija za ekonomsko planiranje BiH /
Directorate for Economic Planning of BiH

Federalno ministarstvo rada i socijalne politike /
Federal Ministry of Labour and Social Policy

Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite RS /
Ministry of Health and Social Welfare RS

Nezavisni biro za humanitarna pitanja /
Independent Bureau for Humanitarian Issues (IBHI)

Safeta Hadžića 66 A, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina, 033 473
214/217/132, www.ibhibih.org, sdpd@ibhibih.org

SADRŽAJ

Bosanski

POLITIKA U OBLASTI INVALIDNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI	5
Uvod	6
Ocjena postojećeg stanja	8
Opredjeljenje, ciljevi i mjere prevazilaženja postojećeg stanja ..	16

Hrvatski

POLITIKA U OBLASTI INVALIDNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI	25
Uvod	26
Ocjena postojećeg stanja	28
Opredjeljenje, ciljevi i mjere prevazilaženja postojećeg stanja .	36

Srpski

ПОЛИТИКА У ОБЛАСТИ ИНВАЛИДНОСТИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	45
Увод	46
Оцјена постојећег стања	48
Опредјељење, циљеви и мјере за превазилажење постојећег стања	58

Engleski

DISABILITY POLICY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA	67
Introduction	68
Assessment of the Existing Situation	70
Orientation, goals and measures to overcome the existing situation	79

Na osnovu člana 5. Zakona o službenom glasilu Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", broj 1/97), a s ciljem da se stvore uvjeti za realizaciju, praćenje i evaluaciju Dokumenta "Politika u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini", Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine

objavljuje u Službenom glasniku Bosne i Hercegovine, broj 76/08, od 22.09.2008. god.,

da je Vijeće ministara Bosne i Hercegovine na 46. sjednici, održanoj 8. maja 2008. god., razmotrilo i usvojilo Dokument "Politika u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini", u tekstu kako dalje slijedi.

POLITIKA U OBLASTI INVALIDNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Ova Politika u oblasti invalidnosti je pripremljena kroz projekat „Podrška razvoju politike u oblasti invalidnost u Bosni i Hercegovini“, u organizaciji Direkcije za ekonomsko planiranje Bosne i Hercegovine, Ministarstva rada i socijalne politike Federacije Bosne i Hercegovine, Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske i Nezavisnog biroa za humanitarna pitanja, koji je podržala Republika Finska. U izradi su učestvovalе osobe sa invaliditetom, savezi i udruženja osoba sa invaliditetom, vladine institucije, nevladine organizacije, uslužne djelatnosti i privatni sektor.

Uvod

Univerzalna Deklaracija o ljudskim pravima, Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom, kao i druge konvencije i međunarodni dokumenti, polaze od osnovnog načela da svaki čovjek ima urođena, jednaka, neotuđiva i univerzalna prava koja proizlaze iz dostojanstva ljudskog bića.

Ustav Bosne i Hercegovine, ustavi entiteta Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, te Statut Distrikta Brčko Bosne i Hercegovine, garantuju najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava. Bosna i Hercegovina se Ustavom obavezala da će osigurati za sve građane ravnopravno i puno uživanje i ostvarivanje svih ljudskih prava, kao i pravo na zaštitu od diskriminacije po bilo kojem osnovu, pa i po osnovu invalidnosti.

Međutim, za osobe sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini i dalje su uglavnom nedostupna ljudska prava koja se garantuju međunarodnim dokumentima i Ustavom Bosne i Hercegovine, a koja su definisana i u Standardnim pravilima za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom, koje je 2003. godine usvojilo Vijeća ministara.

Procjenjuje se da čak 10% stanovnika Bosne i Hercegovine ima fizičke, senzorne, razvojne, mentalne ili emotivne oblike invalidnosti, a 30% ukupnog stanovništva je posredno ili neposredno pogođeno posljedicama fenomena invalidnosti. Pri tome, većina ovih osoba je i dalje izložena izolaciji i nepotrebnoj patnji zbog stereotipa i staromodnih praksi. Siromaštvo i nezaposlenost najviše pogađa osobe sa invaliditetom, a i oni koji imaju zaposlenje najčešće su na minimalnim primanjima. Gotovo

dvije trećine od ukupnog broja odraslih osoba sa invaliditetom žive blizu ili ispod zvanične linije siromaštva. Značajne društvene, obrazovne, ekonomske, fizičke i transportne barijere sprečavaju većinu osoba sa invaliditetom da uživaju u svojim osnovnim pravima. Ova situacija nije samo moralno neprihvatljiva, već uvelike ima negativan utjecaj na ekonomiju zemlje i kvalitet života svake osobe sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini.

Pristup na kojem se temelje zahtjevi osoba sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini za promjenu odnosa u društvu prema pitanjima invalidnosti, baziran je na općeprihvaćenim sljedećim vrijednostima.

Demokracija i ljudska prava utemeljeni su na principu da je pravo na život svakog čovjeka neotuđivo i nepovredivo; da su sve osobe rođene jednake i da imaju neotuđiva prava, kao što su život, sloboda i pravo na sreću. Osobe sa invaliditetom imaju apsolutno pravo i odgovornost da u potpunosti i jednako učestvuju u društvu i da poboljšaju kvalitet svog života onako kako oni to odaberu. Vlade, privatni sektor, nevladine organizacije i svi pojedinci treba da učestvuju u realizaciji obećanja utkanih u osnovne principe demokracije, jednakosti i ljudskih prava – kako bi se svim osobama sa invaliditetom omogućio nezavisan život, produktivnost i uključenost u sve oblike privatnog i javnog života.

Punopravno članstvo Bosne i Hercegovine u Evropskoj uniji je zajednički cilj kojem teže država Bosna i Hercegovina, njeni entiteti Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska, i Distrikt Brčko. Pridruživanjem Evropskoj uniji Bosna i Hercegovina ima obavezu usklađivanja svih sistema, kao i socijalne sigurnosti s evropskim standardima. Ovim ciljevima su determinisane izmjene i usklađivanje postojećih zakonodavstava u oblasti socijalne zaštite, a time i zakona koji se odnose na invaliditet.

Socijalna uključenost je jedan od kamena temeljaca socio-ekonomskog razvoja, strategije i politike Evropske unije. Istovremeno, socijalno isključene osobe su jedan od najznačajnijih problema u Bosni i Hercegovini. U Bosni i Hercegovini je 50,32% stanovništva socijalno isključeno po nekoj osnovi, a pretpostavlja se da je broj socijalno isključenih osoba sa invaliditetom mnogo veći, pa je socijalna uključenost osnovni politički cilj Bosne i Hercegovine, a definisanje prioriteta za socijalno uključivanje bitan mehanizam pristupanja Evropskoj uniji, njenim standardima,

iskustvima i praksi. Zato je politika invalidnosti osnovna smjernica jačanja socijalne uključenosti osoba sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini.

Ova Politika u oblasti invalidnosti je zasnovana na sljedećim principima: ljudska prava, jačanje socio-kulturalnih kapaciteta i institucija, jačanje lokalnih zajednica, uključivanje osoba sa invaliditetom, ravnopravnost spolova, socijalna uključenost, međusektorska saradnja, politika mješovite zaštite i dostupnost informacijama svim osobama sa invaliditetom.

Cilj ove Politike Bosne i Hercegovine, njenih entiteta Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske i Distrikta Brčko je da omogući svim osobama sa invaliditetom da dostignu najviši kvalitet životnog potencijala, poštovanja i digniteta, nezavisnosti, produktivnosti i jednakog učešća u društvu u najproduktivnijem i što pristupačnijem okruženju. Zakone, podzakonska akta i programe koji omogućavaju osobama sa invaliditetom da ispune ove ciljeve trebaju inicirati, finansirati i provoditi vladine institucije, privatni i nevladin sektor i pojedinci.

Ocjena postojećeg stanja

Zakonski propisi koji regulišu oblasti zapošljavanja, rada, socijalne i dječije zaštite, obrazovanja, boračko-invalidske zaštite, penzijsko-invalidskog osiguranja, zdravstvene zaštite, prostornog uređenja i građenja, kao i organizovanja i udruživanja, nedovoljno uključuju pitanja osoba sa invaliditetom, te su međusobno neusklađeni, što ima za posljedicu da se isti problem drugačije tretira i da se stvara osnov za neravnopravan status i diskriminaciju osobe sa invaliditetom.

Uzrok invalidnosti, mjesto boravka i odsustvo ujednačenih kriterija prema kojima se ostvaruju prava rezultirali su neujednačenošću prava osoba sa invaliditetom. Diskriminacija osoba sa invaliditetom je česta u svakodnevnom životu, bez obzira na postojanje pojedinih zakona koji zabranjuju diskriminaciju po osnovu invalidnosti. Najilustrativniji primjer diskriminacije je da su novčane naknade po osnovu invalidnosti za isti stepen i vrstu invalidnosti u rasponu od 41 KM do 1700 KM.

Procjena stepena invaliditeta u Bosni i Hercegovini se vrši neujednačeno i samo na osnovu medicinskog modela, bez

primjene Međunarodne klasifikacije funkcionisanja Svjetske zdravstvene organizacije.

Evidencija i podaci o osobama sa invaliditetom ne vode se po jedinstvenim standardima i nepotpuni su, što onemogućava njihovo efikasno korištenje i analizu. U Bosni i Hercegovini su kroz različite projekte organizovana istraživanja na manjem uzorku osoba sa invaliditetom, ukazujući na loš položaj i status osoba sa invaliditetom u društvu.

Decentraliziranost zdravstvenog osiguranja i zdravstvene zaštite u Federaciji Bosne i Hercegovine, kao i različite ekonomske moći entiteta, Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, kao i kantona, čine da osigurana lica ne ostvaruju jednaka prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja niti imaju jednakopravan pristup svim nivoima zdravstvene zaštite i odgovarajućim zdravstvenim ustanovama.

Ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu osoba sa invaliditetom karakterišu diskriminacija osoba sa invaliditetom po uzroku invaliditeta, neodgovarajući sistem finansiranja zdravstvene zaštite, neracionalna raspodjela sredstava po nivoima zdravstvene zaštite, neadekvatna organizacija i stepen opremljenosti zdravstvenih ustanova, nepristupačnost, neadekvatna obučenos medicinskog i paramedicinskog osoblja, nedostatak kontrole kvaliteta pružanja zdravstvenih usluga i kontrole trošenja, te drugi faktori.

Dostupnost zdravstvenim uslugama je neujednačena, kako uslugama primarne zdravstvene zaštite (ruralna i urbana sredina, razlike po entitetima i kantonima), tako i specijalističkim i složenijim zdravstvenim uslugama. Osobe sa invaliditetom ne mogu ostvariti pravo na ostvarivanje zdravstvene zaštite ukoliko nisu osigurane osobe, te ne mogu biti osiguranici samo po osnovu invaliditeta, zbog čega značajan broj osoba sa invaliditetom ostaje bez zdravstvenog osiguranja i zaštite, pa tako i mogućnosti korištenja usluga zdravstvene zaštite, što kao posljedicu ima dalje ugrožavanje njihovog zdravstvenog stanja i povećanje stepena invalidnosti.

U Bosni i Hercegovini ne postoji na jedinstven način razvijen sistem organizovanja, finansiranja i izvođenja aktivnosti koje imaju za cilj prevenciju invaliditeta i zdravstvenog prosvjećivanja. Zaštita na radu je gotovo zanemarena, što utiče na češće obolijevanje radnika i ukupno povećanje broja osoba sa invaliditetom.

Medicinska rehabilitacija je samo djelomično pristupačna i prilagođena osobama sa invaliditetom i u određenoj mjeri se provodi na svim nivoima zdravstvene zaštite. Većina postojećih institucija za medicinsku rehabilitaciju je slabo opremljena i imaju nedovoljno obučeno osoblje za specifične potrebe osoba sa invaliditetom.

Osobe sa invaliditetom ostvaruju pravo na ortopedska, tiflo-tehnička, surdotehnička i druga pomagala na osnovu podzakonskih propisa u oblasti zdravstvenog osiguranja. U ostvarivanju prava na pomagala postoji diskriminacija po uzroku nastanka i vrsti invaliditeta kao i prebivalištu, gdje se pravo na isto pomagalo ostvaruje ili ne ostvaruje pod različitim uvjetima. Pomagala koja se mogu nabaviti preko fondova zdravstvenog osiguranja su najčešće neodgovarajuća i ne prate tehnička dostignuća, a za pojedine osobe sa invaliditetom njihova nabavka preko fondova uopće nije moguća. Za nabavku pomagala učešće fondova je neujednačeno i generalno nedostatno za kvalitetna pomagala, dok je lično učešće osiguranika osoba sa invaliditetom veliko. Rokovi za korištenje pomagala su različiti, uglavnom predugi ili „trajni“, a negdje se definišu prema starosnoj dobi osiguranika. Korisnici najčešće nemaju pravo izbora proizvođača i kvaliteta pomagala, niti su im o njima dostupne informacije. Nedostupnost odgovarajućim pomaglima osobe sa invaliditetom dovodi do dodatne izolacije, nemogućnosti korištenja preostalih sposobnosti i njihovog neravnopravnog učešća u svim oblicima javnog i privatnog života.

Postojeći propisi nedvosmisleno naglašavaju pravo svakog djeteta na odgoj i obrazovanje pod jednakim uvjetima. Teškoće na koje nailaze djeca i mladi sa invaliditetom u ostvarivanju ovog prava su loši prostorni i materijalni uvjeti, arhitektonsko-urbanističke i informacijske barijere, neujednačena rasprostranjenost mreže ustanova, nedovoljno osposobljen stručni kadar, predrasude, kao i neprilagođeni udžbenici, literatura i didaktička pomagala. Postoji razvijen sistem specijalnih škola u kojima se obrazuje manji broj djece i mladih sa invaliditetom, no status ovih ustanova nije riješen i najčešće nemaju uvjete za adekvatno obrazovanje. Institucije obrazovanja u većini slučajeva ne planiraju sredstva neophodna za provođenje programa inkluzivnog obrazovanja za djecu i mlade sa invaliditetom. U toku samog procesa obrazovanja nastavnog osoblja ne postoje predmeti koji ih pripremaju za rad s djecom i mladima sa invaliditetom.

Nepristupačno i neodgovarajuće obrazovanje isključuje većinu osoba sa invaliditetom, čime su njihov razvoj i osposobljavanje za život i rad umanjeni ili onemogućeni.

U uvjetima djelovanja zakonitosti tržišta rada ne postoji odgovarajuće obrazovanje i osposobljavanje osoba sa invaliditetom za određena zanimanja u skladu sa sposobnostima, te mogućnostima zapošljavanja prema potrebama i ponudama tržišta rada. Ne postoji dovoljan broj institucija za profesionalnu rehabilitaciju osoba sa invaliditetom, a u postojećim osnovni nedostaci su: nedefinisan cilj i mandat rada, nedovoljno poznavanje procesa inkluzivnog obrazovanja i nedostatak obuke za prekvalifikaciju i dokvalifikaciju osoblja. Postojeći programi poticanja zapošljavanja sadrže niz mjera za sufinansiranje zapošljavanja, samozapošljavanja i obrazovanja nezaposlenih osoba sa invaliditetom.

U politici u oblasti zapošljavanja generalno je zastupljen princip nediskriminacije po bilo kojem osnovu, pa i po osnovu invaliditeta. Principi nediskriminacije i prava po osnovu rada, međutim, ne primjenjuju se, jer nisu definisane mjere za promovisanje zapošljavanja osoba sa invaliditetom. Ne postoji stimulisanje poslodavaca za zapošljavanje osoba sa invaliditetom, niti programi za osnivanje, razvoj i rad posebnih preduzeća za zapošljavanje osoba sa invaliditetom, a osobe sa invaliditetom nemaju prioritet pri zapošljavanju u javnom sektoru.

U Republici Srpskoj je od 2004. god. na snazi Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, a u Federaciji Bosne i Hercegovine je sličan zakon u parlamentarnoj proceduri. Ovaj Zakon u Republici Srpskoj propisuje kvotno zapošljavanje, samozapošljavanje i zapošljavanje kroz zaštitna preduzeća i zaštitne oblike zapošljavanja. Nedostatak ovog zakona je njegova neusaglašenost sa ostalim zakonima, tako da se stimulacije i beneficije predviđene zakonom ne mogu u potpunosti koristiti u praksi. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida je usaglašen sa ostalim zakonima kada je u pitanju oslobađanje od plaćanja carina i poreza (Službeni glasnik Republike Srpske broj 91/06). U Bosni i Hercegovini, osim Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje invalida Republike Srpske, ne postoje službe za podršku pri zapošljavanju osoba sa invaliditetom. Postojeće stanje je dovelo do toga da su osobe sa invaliditetom isključene iz tržišta rada i njihov stepen

nezaposlenosti je izuzetno visok, zbog čega osobe sa invaliditetom spadaju u kategoriju stanovništva kojoj prijete rizik izrazitog siromaštva, što povećava njihovu socijalnu isključenost.

Kapacitet sistema koji garantuje socijalnu sigurnost nije adekvatan potrebama i ne obezbjeđuje minimum za preživljavanje, te je usko vezan za finansijske mogućnosti sistema u kojem se realizuje. Ne postoji državna i entitetska politika sistema socijalne sigurnosti. Nisu usaglašeni pristupi između različitih sektora i prisutna je diskriminacija po osnovu invalidnosti u garantovanju socijalne sigurnosti. Finansiranje mjera socijalne sigurnosti u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini je značajno ispod evropskog prosjeka i prosjeka u regionu, a izdvajanja za boračko-invalidsku zaštitu čine dvije trećine ukupnih socijalnih davanja. Zaštita djece sa invaliditetom i njihovih porodica nije adekvatno riješena i ne uključuje sve aspekte dječije i druge zaštite, a posebno u Federaciji Bosne i Hercegovine. Dio prava osoba sa invaliditetom iz penzijsko-invalidskog osiguranja „dislociran“ je u sistem socijalne zaštite, čime su osobe sa invaliditetom dovedene u daleko lošiji položaj.

U socijalnoj zaštiti osoba sa invaliditetom dominiraju mjere usmjerene na novčanu podršku i institucionalno zbrinjavanje, dok su službe za socijalne usluge nerazvijene, uglavnom sistemski neuređene i vezane za određene projekte. U većini slučajeva, postojeći kadar i institucionalni mehanizmi su neadekvatni potrebama, skloni su stereotipima i teško se otvaraju za nove pristupe. Ova oblast je bazirana na pravima i statusima, a ne na individualnim potrebama i ima pristup zasnovan na sistemu određivanja kategorija osoba sa invaliditetom. Otkrivanje i evidencija osoba sa invaliditetom nisu institucionalno adekvatno uređeni tako da se za veliki broj osoba sa invaliditetom ne mogu planirati programi socijalne zaštite. Visina novčanih davanja je nedovoljna za stvarne potrebe osoba sa invaliditetom i njihovih porodica. Novčana davanja za tuđu njegu i pomoć često se tretiraju kao prihod za izdržavanje osoba sa invaliditetom, a ne kao podrška za samostalno funkcionisanje. Porodica je osnovna i jedina služba za podršku osoba sa invaliditetom, jer društvo nije razvilo mehanizme podrške ni za porodicu ni za osobe sa invaliditetom. Osobama sa invaliditetom ograničeno su dostupna pomoćna sredstva i oprema, službe za tumačenje, njega i pomoć, asistencija, pomagala, a u njihovom obezbjeđenju i nabavci one

same finansijski značajno participiraju. Alternativni oblici zbrinjavanja u zajednici nisu razvijeni, a tamo gdje ih ima ograničenih su kapaciteta i nisu dostupni svim osobama sa invaliditetom.

Zahvaljujući aktivnostima samih osoba sa invaliditetom i njihovih udruženja, kao i različitim programima reforme u sistemu obrazovanja, socijalne zaštite i zdravstva, razvijaju se pilot programi službi podrške kao primjeri dobre prakse u pojedinim sredinama; većina ovih službi podrške, u javnom i civilnom sektoru, nisu institucijalizovane, niti održive, utjecaj im je ograničen i ne saraduju međusobno.

Postojeće stanje je većinu osoba sa invaliditetom dovelo do stanja izrazitog siromaštva, dodatno opteretilo njihove porodice, a njima onemogućilo da aktivno učestvuju u privatnom i javnom životu i time izrazito povećalo njihovu socijalnu isključenost.

Strategije i akcioni planovi makroekonomskih politika ne uključuju pitanja invaliditeta. Nepovoljan poreski ambijent i visoka opterećenja doprinosima, porezima, taksama i drugim dadžbinama i neusaglašenost poreskih zakona sa *lex specialis* utiču na opće stanje nezaposlenosti i siromaštva osoba sa invaliditetom.

Državne institucije imaju djelomično obrađena pitanja invaliditeta samo u obrazovanju, socijalnoj zaštiti i zdravstvu, ali ni u ova tri sektora nisu tretirana sva prava i mogućnosti osoba sa invaliditetom. Ne postoje institucionalni kapaciteti za pitanja osoba sa invaliditetom niti strukture za uključivanje osoba sa invaliditetom na svim nivoima. Osobe sa invaliditetom se gotovo nikako ne zapošljavaju u državnim institucijama, iako se to može učiniti bez značajnijih ulaganja.

Sveobuhvatna tranzicija društva u Bosni i Hercegovini se u značajnoj mjeri odrazila i na način organizovanja i rada udruženja osoba sa invaliditetom. Skoro u pravilu struktura organizacija osoba sa invaliditetom je identična organizacionom ustrojstvu Bosne i Hercegovine. Organizacije osoba sa invaliditetom, uz izuzetak nekoliko novih organizacija, su organizovane prema vrstama ili uzroku nastanka invalidnosti. Savezi osoba sa invaliditetom imaju status organizacija od javnog interesa u Republici Srpskoj. Na lokalnom nivou finansiranje organizacija osoba sa invaliditetom se obezbjeđuje djelomično kroz budžete lokalne zajednice, a većinom putem različitih projekata. Iako je pokret osoba sa invaliditetom uticao na mnoge promjene u Bosni i

Hercegovini, malo toga je urađeno kada je u pitanju obrazovanje kadrova o pitanju prava i mogućnosti osoba sa invaliditetom. Institucije vlasti još uvijek nemaju jasnu viziju budućeg djelovanja u oblasti invaliditeta, a s druge strane organizacije osoba sa invaliditetom nemaju dovoljno utjecaja i kapaciteta da promijene nabolje trenutno stanje u odnosu društva prema osobama sa invaliditetom.

U redovnom sistemu obrazovanja, pitanja invaliditeta se uglavnom ne uključuju. Uočeno je da stručnjaci imaju samo sporadične predstave o socijalnom funkcionisanju osoba sa invaliditetom. Često nisu ni informisani o posljednjim dostignućima u oblasti u kojoj rade. Planovi i programi za obrazovanje stručnih kadrova, vladinog i nevladinog sektora, a koji pružaju usluge osobama sa invaliditetom, nisu usklađeni sa pristupom baziranim na ljudskim pravima i socijalnim modelom. U nevladinom sektoru osobe sa invaliditetom nisu dovoljno obučene za rad, što ima za posljedicu da su ove organizacije nemoćne da promijene stavove sredine o osobama sa invaliditetom.

Organizacije osoba sa invaliditetom su u posljednjih deset godina pokrenule niz aktivnosti kako bi podigle svijest o osobama sa invaliditetom i njihovim pravima. Aktivnosti podizanja svijesti uglavnom se organizuju u urbanim područjima, dok u ruralnim ne postoji čak ni evidencija o osobama sa invaliditetom. Stigma, kao i osjećaj manje vrijednosti, te nemogućnost zadovoljavanja osnovnih potreba, negativno utiču na svijest osoba sa invaliditetom i njihovih porodica o njihovim pravima i mogućnostima. Posebno je teška situacija kada su u pitanju mentalno nedovoljno razvijene osobe i osobe sa višestrukim invaliditetom. Oni su prepušteni brizi roditelja koji su u isto vrijeme i njihovi predstavnici i zastupnici, tako da su oni kao osobe nevidljivi u društvenoj zajednici.

Osobe sa oštećenjem sluha i vida imaju ograničen pristup informacijama u različitim komunikacijama. U državnim službama nisu zaposleni znakovni tumači, dok osobe sa oštećenjem vida ni jednu informaciju ne mogu dobiti u pisanom obliku, jer se nigdje ne koriste štampači na Brajevom pismu. Mediji u Bosni i Hercegovini pitanja invaliditeta prikazuju na neprihvatljiv način, često kao tragediju ili senzaciju, održavajući time stereotipe o osobama sa invaliditetom.

U oblasti kulture i umjetnosti ne postoje posebni programi namijenjeni osobama sa invaliditetom, a u redovnim programima nema adekvatne pristupačnosti objektima i informacijama. Osobe sa oštećenjem vida nemaju pristup kulturnim i umjetničkim dobrima zbog njihove neprilagođenosti i nemogućnosti da koriste Brajevo pismo, informacije na audio tehnici ili štampu sa uvećanim slovima. U okviru rada organizacija osoba sa invaliditetom pokrenute su inicijative na lokalnom nivou o pitanju kulturnog života osoba sa invaliditetom, ali su neznatne i dugoročno neodržive, zbog nesigurnih izvora finansiranja. Jedno od neotuđivih prava u izgrađenom demokratskom društvu je pravo na zadovoljavanje religijskih potreba. Religijski objekti su većinom nepristupačni, a osobe sa invaliditetom se najčešće ne prihvaćaju u religijske zajednice. Vjerski službenici nisu upoznati sa raznim vrstama invaliditeta, načinom rada sa osobama sa invaliditetom i njihovim potrebama. Postojeće stanje u najvećoj mjeri, dakle, isključuje osobe sa invaliditetom iz učešća u kulturnom, umjetničkom i religijskom životu. Pristupačnost okruženja, usluga i informisanja predstavlja preduvjet za ostvarivanje društvenih kontakata, nezavisnost i uključivanje osoba sa invaliditetom u svakodnevni život. Postojeći zakonodavni okvir o prostornom uređenju i građenju djelomično doprinosi otklanjanju arhitektonskih barijera, ali se bez uvođenja principa univerzalnog dizajna i praćenja primjene zakonskih propisa adekvatno ne rješava pitanje pristupačnosti. Nisu razvijeni programi izgradnje i dodjele socijalnih stanova osobama sa invaliditetom, niti programi prilagođavanja stanovanja, što u privatnom i profesionalnom životu bitno otežava i ograničava uključivanje osoba sa invaliditetom.

Zakoni o sportu i rekreaciji diskriminacijski su prema osobama sa invaliditetom, što onemogućava njihovo učešće u sportskim rekreativnim aktivnostima, a posebno isključuje djecu i žene sa invaliditetom. Prilazi sportskim i rekreativnim terenima nisu pristupačni, a ni sportovi koji su karakteristični za osobe sa invaliditetom nisu dovoljno razvijeni. Dostupna budžetska sredstva nisu dovoljna za daljnji razvoj i omasovljavanje sportskih aktivnosti za osobe sa invaliditetom, a prilikom dodjele sredstava ne vodi se računa da su sportovi za osobe sa invaliditetom skuplji jer zahtijevaju dodatnu tehničku opremu. Olimpijski komitet ne uključuje dovoljno pitanja o paraolimpijskim sportovima u svoj program rada. Individualni entuzijizam osoba sa invaliditetom,

njihovih prijatelja i roditelja nisu dovoljni da se sport za osobe sa invaliditetom podržava i bude popularan.

Općeprihvaćeno stajalište je da osobe sa invaliditetom ne mogu živjeti samostalno, osnovati porodicu - posebno za žene, brinuti o sebi i obavljati svakodnevne aktivnosti. Za realizaciju intimnog i porodičnog života osoba sa invaliditetom ne postoji sistemski podrška u Bosni i Hercegovini, što se najviše ogleda u realizaciji majčinstva. Većina osoba sa invaliditetom živi u zavisnosti od svojih roditelja ili drugih članova porodice, što se naročito odnosi na žene sa invaliditetom. Ne postoje programi podrške mentalno nedovoljno razvijenim osobama za samostalan život. Prilikom realizacije prava vezanih za porodična pitanja, zakonima nisu definisane beneficije za porodice čiji su nosioci osobe sa invaliditetom, osim u slučaju ratnih vojnih invalida. U posljednjih dvadeset godina budi se svijest kod osoba sa invaliditetom o mogućnostima stvaranja samostalnog života, i jedan manji broj je ostvario svoj porodični život.

Deklarativno opredjeljenje da se osigura pravo uživanja ljudskih prava za osobe sa invaliditetom nema potvrdu u praksi. Na svim nivoima vlasti Bosne i Hercegovine ne postoje posebno organizovane institucije za razvijanje mehanizama praćenja stanja u oblasti invalidnosti, premda su ova pitanja u odgovornosti i dužnosti države i njenih entiteta.

Opredjeljenje, ciljevi i mjere prevazilaženja postojećeg stanja

Odlučni za promjenu postojećeg stanja u oblasti invalidnosti i promjenu položaja osoba sa invaliditetom u društvu u Bosni i Hercegovini;

U cilju ostvarivanja ljudskih prava, sloboda i dostojanstva svih osoba sa invaliditetom, njihove potpune uključenosti u društvo;

Opredijeljeni za stvaranje uvjeta za jednake mogućnosti u svim segmentima privatnog i javnog života, uklanjanje svih uzroka i oblika diskriminacije;

Osiguravajući ravnopravno učešće žena i muškaraca sa invaliditetom;

Poštujući principe Standardnih pravila Ujedinjenih nacija za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom;

Uvažavajući značaj ispunjavanja uvjeta na putu ka Evropskoj uniji;

Država Bosna i Hercegovina, njeni entiteti Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska, kao i Distrikt Brčko Bosne i Hercegovine, u okviru svojih ustavnih nadležnosti će se zalagati za provođenje jedinstvene Politike u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini.

U cilju primjene međunarodnih standarda i harmonizacije zakonodavstva u oblasti invalidnosti:

- Ratifikovati Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom i druge međunarodne dokumente, koji se tiču prava lica sa invaliditetom. Uskladiti zakonodavstvo sa međunarodnim dokumentima.
- Usvojiti odgovarajuće zakone, administrativne i druge mjere za ostvarivanje ljudskih prava i osnovnih sloboda svih osoba sa invaliditetom, bez diskriminacije po osnovu invaliditeta.
- Staviti van snage sve zakone, podzakonska akta i praksu diskriminacije osoba sa invaliditetom, a posebno osoba sa invaliditetom koje su izložene višestrukoj diskriminaciji: žena i djevojčica, djece, starijih osoba i etničkih manjina.

U cilju eliminacije diskriminacije po osnovu invaliditeta, uvođenja socijalnog pristupa u pitanjima invaliditeta i primjene jedinstvenih kriterija za ocjenu stepena invaliditeta i preostalih sposobnosti:

- Razviti jedinstveni institucionalni model za ocjenu stepena invalidnosti i preostale sposobnosti za sve osobe sa invaliditetom bez obzira na uzrast i uzrok nastanka invaliditeta, koji bi imao jedinstvene kriterije i proceduru baziranu na Međunarodnoj klasifikaciji funkcionisanja Svjetske zdravstvene organizacije.

U cilju obezbjeđivanja ljudskog dostojanstva i socijalne sigurnosti osoba sa invaliditetom i njihovih porodica, te ublažavanja negativnih posljedica koje nastaju zbog invalidnosti:

- Razviti sistem socijalne sigurnosti dostupan svim osobama sa invaliditetom, koji obezbjeđuje potrebne oblike podrške i stimuliše korištenje preostalih radnih i drugih sposobnosti osoba sa invaliditetom, a koji ih ne isključuje i ne diskriminiše.
- Provesti reformu penzijsko-invalidskog osiguranja koje će uključiti prava osoba sa invaliditetom i po osnovu invalidnosti.
- Obezbijediti da troškovi koji nastaju zbog invaliditeta ne opterećuju osobe sa invaliditetom niti njihove porodice i staratelje.
- Razvijati sistem mješovitih i multidisciplinarnih socijalnih usluga u lokalnim zajednicama, primjerenih specifičnim potrebama osoba sa invaliditetom, vodeći računa o starosnoj dobi i spolu.
- Stvarati uvjete za deinstitucionalizaciju sistema podrške osobama sa invaliditetom kroz službe za podršku u lokalnim zajednicama.
- Osigurati da osobe sa invaliditetom ostvaruju posebna prava u okviru socijalne zaštite samo onda kada se ta prava odnose specifično na invalidnost, a da sva ostala prava iz socijalne zaštite ostvaruju na način i na mjestima gdje ih ostvaruju i ostali građani.
- Omogućiti da osobe sa invaliditetom učestvuju u svim procesima planiranja socijalne politike i razvijanju i praćenju realizacije programa socijalne zaštite.
- Omogućiti osobama sa invaliditetom, bez obzira na spol i starosnu dob, dostupne i pristupačne službe za podršku u organizacionom, arhitektonskom, informativnom i programskom smislu.
- Razvijati službe u lokalnim zajednicama uz primjenu individualizovanih planova, koji podstiču aktivizam i podržavaju nezavisnost i samostalnost osoba sa invaliditetom na svim poljima, uključujući i samostalan život.

- Raditi na obezbjeđivanju uvjeta da same osobe sa invaliditetom vrše izbor vrsta i načina pružanja usluga, kao i pružatelja usluga.
- Omogućiti osobama sa invaliditetom pristup i korištenje službi za građanstvo pod jednakim uvjetima.

U cilju ostvarenja najvišeg mogućeg standarda zdravlja bez diskriminacije po osnovu invalidnosti:

- Omogućiti da sve osobe sa teškim i višestrukim invaliditetom imaju pravo na zdravstveno osiguranje i zdravstvenu zaštitu bez diskriminacije po osnovu invalidnosti.
- Preduzeti sve odgovarajuće mjere kako bi se osiguroo pristup zdravstvenim uslugama i medicinskoj rehabilitaciji svim grupama osoba sa invaliditetom, posebno osobama sa višestrukim invaliditetom, ženama i djevojčicama, djeci i starijim osobama.
- Razvijati različite oblike medicinske rehabilitacije pristupačne za sve osobe sa invaliditetom.
- Razvijati različite programe i mjere kojim će se podsticati rad na prevenciji invalidnosti.

U cilju obezbjeđenja jednakih mogućnosti, korištenja preostalih sposobnost i višeg stepena uključivanja u društvenu zajednicu:

- Obezbijediti osobama sa invaliditetom pravo na besplatna, individualno prilagođena pomagala, koja na bilo koji način nadomješćuju ili zamjenjuju izgubljene ili oštećene dijelove tijela, organe i čula, i omogućavaju potpunu ili maksimalno moguću samostalnost u obavljanju svakodnevnih životnih i radnih aktivnosti.

U cilju stvaranja jednakih uvjeta i pristupačnog okruženja za potpuno uključenje osoba sa invaliditetom u procese obrazovanja:

- Svim osobama sa invaliditetom obezbijediti pravo na obrazovanje i cjeloživotno učenje s posebnom pažnjom na gender pristup.
- Osigurati inkluzivni sistem obrazovanja na svim nivoima, omogućujući alternativno školovanje u specijalnim ustanovama prema potrebama i najboljem interesu djece i opredjeljenju roditelja.
- Razvijati programe životnih vještina koje su osobama sa invaliditetom neophodne kako bi olakšale njihovo puno i jednako učešće u obrazovanju i društvu.
- Razvijati programe dodatnog obrazovanja nastavnog osoblja, uključujući obrazovanje i angažman nastavnika koji su i sami osobe sa invaliditetom.
- Razvijati programe pristupačnosti, pomagala i literaturu u dostupnim tehnikama (Brajevo pismo, znakovni jezik, zvučna tehnika, štampa sa uvećanim slovima, prilagođen sadržaj) za sve nivoe obrazovanja, te tumače znakovnog jezika, drugih neverbalnih oblika komuniciranja, kao i druge oblike podrške za obrazovanje osoba sa invaliditetom.

U cilju osposobljavanja za korištenje preostalih sposobnosti, uspješnog učešća na tržištu rada, zapošljavanja i smanjenja siromaštva:

- Raditi na obezbjeđivanju uvjeta da osobe sa invaliditetom kroz različite oblike rehabilitacije i rehabilitacije postignu maksimalnu samostalnost, potpune fizičke, mentalne, socijalne i profesionalne kapacitete, i potpunu uključenost i učešće u svim aspektima života.
- Razvijati programe profesionalnog osposobljavanja, zapošljavanja i usavršavanja, uz omogućavanje pristupa programima cjeloživotnog učenja osobama sa invaliditetom.
- Raditi na obezbjeđivanju prava na rad osobama sa invaliditetom kroz sve oblike zapošljavanja, uz sprečavanje diskriminacije po osnovu invaliditeta.
- Raditi na obezbjeđivanju uvođenja obavezne kvote i drugih stimulativnih mjera za zapošljavanje osoba sa invaliditetom.

- Ohrabrivati zapošljavanje osoba sa invaliditetom na tržištu rada. Za one koji nisu u mogućnosti da se zaposle na tržištu rada omogućiti zapošljavanje pod posebnim uvjetima. Podsticati i pomagati osnivanje i razvoj posebnih preduzeća za zapošljavanje osoba sa invaliditetom, pružajući finansijsku i stručnu pomoć, te administrativne i druge pogodnosti za njihov efikasan rad i poslovanje.
- Razvijati programe adaptacije i opremanja radnih mjesta i prilagođavanje radne sredine osobama sa invaliditetom.

U cilju integrisanja i podrške uključivanja osoba sa invaliditetom u glavne ekonomske tokove društva:

- Raditi na stvaranju uvjeta za učešće osoba sa invaliditetom u procesu razvijanja ekonomske politike.
- Uključiti pitanja invalidnosti u makroekonomsku politiku: fiskalnu, carinsku i monetarnu politiku, politiku upravljanja kamatnim stopama i politiku raspodjele javne potrošnje.
- Raditi na razvijanju uvjeta za usmjeravanje sredstava iz javnih budžeta, fondova i drugih izvora za podršku osoba sa invaliditetom, njihovim organizacijama i privrednim društvima za zapošljavanje osoba sa invaliditetom.

U cilju razvoja struktura i kapaciteta za oblast invalidnosti državnih institucija i organizacija osoba sa invaliditetom, kao i uključivanja invalidnosti u glavne tokove društva, programe i mjere vladinog i nevladinog sektora:

- Raditi na razvijanju strukture i kapaciteta za oblast invalidnosti i uključiti pitanje invalidnosti kao pitanje poštivanja i ostvarenja ljudskih prava u okviru svih institucija vlasti, a u sektorima kao što su obrazovanje, socijalna zaštita, zdravstvo i zapošljavanje razviti prilagođene programe za osobe sa invaliditetom.
- Raditi na stvaranju pravnih, materijalnih, finansijskih i drugih pretpostavki za formiranje, razvijanje i rad organizacija osoba sa invaliditetom u svim sredinama. Preduzeti mjere u cilju podrške organizovanja žena sa invaliditetom i njihovog uključivanja u rad organizacija osoba sa invaliditetom.

- Razvijati kriterije po kojima će se obezbjeđivati finansiranje rada organizacija osoba sa invaliditetom kao i kriterije za praćenje uspješnosti rada organizacija kako bi se podrška pružala u skladu sa ostvarenim rezultatima.
- Pripustiti organizacije osoba sa invaliditetom kao partnere i priznati im savjetodavnu ulogu prilikom pripremanja prijedloga zakona, administrativnih i drugih mjera iz oblasti invalidnosti, kao i praćenja i evaluacije njihove primjene.
- Raditi na obezbjeđivanju kontinuirane edukacije i senzibiliziranju svih aktera u državi koji se u svom radu susreću sa pitanjima od interesa za osobe sa invaliditetom.
- Raditi na obezbjeđivanju kontinuirane edukacije osoba sa invaliditetom za lobiranje i učešće u kreiranju politike, strategije, programa i akcija.

U cilju promjene odnosa zajednice, razbijanja stereotipa i eliminisanja predrasuda o osobama sa invaliditetom, jačanja ljudskog dostojanstva i samopouzdanja osoba sa invaliditetom i njihovih porodica:

- Raditi na obezbjeđivanju kontinuiranog podizanja svijesti o pravima, sposobnostima i mogućim doprinosima osoba sa invaliditetom u svim oblastima života i rada, uključujući njihove porodice, a vodeći računa o starosnoj dobi i spolu.
- Različitim mjerama raditi na obezbjeđivanju upotrebe znakovnog jezika i Brajevog pisma, te dodatnih službi pomoći u svim oblicima komunikacije.
- Raditi na obezbjeđivanju osobama sa invaliditetom informacija namijenjenih široj javnosti, u pristupačnom obliku, na vrijeme i bez dodatnih troškova.
- Raditi na obezbjeđivanju mehanizama za dostavljanje pravovremenih informacija osobama sa invaliditetom, roditeljima i starateljima, u cilju adekvatnog tretmana djece i odraslih osoba sa invaliditetom.

U cilju ostvarivanja svih ljudskih prava osoba sa invaliditetom i uklanjanja svih barijera za njihovo puno uključivanje u društvene tokove:

- Kontinuirano raditi u svim javnim ustanovama na osiguranju pristupačnosti, uklanjanju arhitektonskih i drugih barijera i uvođenju elemenata informacijske i druge podrške za gluhe i nagluhe, slijepce i slabovide, te osobe sa mentalnim i intelektualnim poteškoćama.
- Omogućiti dostupnim rješavanje stambenog pitanja osobama sa invaliditetom kroz kupovinu stanova pod povoljnijim uvjetima, programe socijalnog stanovanja i adekvatnu adaptaciju postojećeg stana.
- Različitim mjerama podsticati osobe sa invaliditetom na samostalan život, uključujući podršku za osnivanje porodica, reproduktivno zdravlje i bračni život, pravo na roditeljstvo i odgoj djece.

U cilju ostvarivanja ljudskog dostojanstva, ličnog integriteta, društvenog, intimnog i porodičnog života:

- Raditi na stvaranju uvjeta da osobe sa invaliditetom imaju osmišljen život u porodici, da se poštuju i uvažavaju njihove želje i potrebe, pospješuju mogućnosti za uključivanje i pružanje doprinosa u zajednici.
- Stimulisati puni lični integritet osoba sa invaliditetom u društvu i zadovoljenje intimnog i porodičnog života u prirodnom okruženju.
- Omogućiti osobama sa invaliditetom zadovoljavanje kulturnih i umjetničkih potreba na pristupačan način, te podsticati specifično stvaralaštvo osoba sa invaliditetom u kulturnom, umjetničkom i intelektualnom radu.
- Raditi na omogućavanju pristupa i korištenja kulturnoumjetničkih dobara osobama sa oštećenim vidom u odgovarajućim tehnikama (Brajevo pismo, audio tehnika ili štampa sa uvećanim slovima).
- Raditi na omogućavanju zadovoljavanja vjerskih potreba osoba sa invaliditetom na njima pristupačan način. Podsticati vjerske ustanove na saradnju sa organizacijama osoba sa invaliditetom kako bi se vjerske aktivnosti učinile pristupačnijim osobama sa invaliditetom.

- Raditi na omogućavanju jednakih prava i mogućnosti za osobe sa invaliditetom za bavljenje sportskim i rekreativnim aktivnostima. Podsticati sportske organizacije na stvaranje mogućnosti učešća osoba sa invaliditetom u sportskim i rekreativnim aktivnostima, naročito kod djece i žena sa invaliditetom.

U cilju ostvarenja ravnopravnosti spolova u svim sferama javnog i privatnog života osoba sa invaliditetom:

- Preduzeti mjere kojim će se podržavati i stimulisati ravnopravno učešće žena i muškaraca sa invaliditetom u strukturama vlasti, procesima donošenja odluka i pokretu osoba sa invaliditetom.

U cilju stvaranja uvjeta za realizaciju, praćenje i evaluaciju Politike u oblasti invalidnosti:

- Raditi na obezbjeđivanju uključivanja podataka o osobama sa invaliditetom u sve procese prikupljanja i obrade podataka u skladu sa međunarodnim standardima.
- Planirati stalna i povremena istraživanja u oblasti invalidnosti kao i o rodnoj ravnopravnosti u populaciji osoba sa invaliditetom. Uključiti osobe sa invaliditetom u prikupljanje, planiranje i širenje ovih podataka.
- Osnovati nezavisna tijela koja će pratiti realizaciju ove Politike, u koje će biti uključeni predstavnici institucija vlasti i osobe sa invaliditetom.
- Obezbijediti da se na osnovu ove Politike izrade strategije i akcioni planovi na svim nivoima, praćeni odgovarajućim budžetskim sredstvima za njihovu pripremu i implementaciju.

Na temelju članka 5. Zakona o službenom glasilu Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", broj 1/97), a s ciljem stvaranja uvjeta za realiziranje, praćenje i evaluaciju Dokumenta "Politika u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini", Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine

objavljuje u Službenom glasniku Bosne i Hercegovine, broj 76/08, od 22.09.2008. god.,

da je Vijeće ministara Bosne i Hercegovine na 46. sjednici, održanoj 8. svibnja 2008. god., razmotrilo i usvojilo Dokument "Politika u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini", u tekstu kako dalje slijedi.

POLITIKA U OBLASTI INVALIDNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Ova Politika u oblasti invalidnosti je pripremljena kroz projekt „Podrška razvoju politike u oblasti invalidnost u Bosni i Hercegovini“, u organizaciji Direkcije za ekonomsko planiranje Bosne i Hercegovine, Ministarstva rada i socijalne politike Federacije Bosne i Hercegovine, Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske i Neovisnog ureda za humanitarna pitanja, koji je podržala Republika Finska. U izradi su sudjelovale osobe sa invaliditetom, savezi i udruge osoba sa invaliditetom, vladine institucije, nevladine organizacije, uslužne djelatnosti i privatni sektor.

Uvod

Univerzalna Deklaracija o ljudskim pravima, Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima osoba sa invaliditetom, kao i druge konvencije i međunarodni dokumenti, polaze od osnovnog načela da svaki čovjek ima urođena, jednaka, neotuđiva i univerzalna prava koja proizlaze iz dostojanstva ljudskog bića.

Ustav Bosne i Hercegovine, ustavi entiteta Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, te Statut Distrikta Brčko Bosne i Hercegovine, garantiraju najvišu razinu međunarodno priznatih ljudskih prava. Bosna i Hercegovina se Ustavom obvezala da će osigurati za sve građane jednakopravno i puno uživanje i ostvarivanje svih ljudskih prava, kao i pravo na zaštitu od diskriminacije po bilo kojoj osnovi, pa i po osnovi invalidnosti.

Međutim, za osobe sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini i dalje su poglavito nedostupna ljudska prava koja se garantiraju međunarodnim dokumentima i Ustavom Bosne i Hercegovine, a koja su definirana i u Standardnim pravilima za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom, koje je 2003. godine usvojilo Vijeća ministara.

Procjenjuje se da čak 10% stanovnika Bosne i Hercegovine ima fizičke, senzorne, razvojne, mentalne ili emotivne oblike invalidnosti, a 30% ukupnog stanovništva je posredno ili neposredno pogođeno posljedicama fenomena invalidnosti. Pri tomu, većina ovih osoba je i dalje izložena izolaciji i nepotrebnoj patnji zbog stereotipa i staromodnih praksi. Siromaštvo i neuposlenost najviše pogađa osobe sa invaliditetom, a i oni koji imaju uposlenje najčešće su na minimalnim primanjima. Gotovo

dvije trećine od ukupnog broja odraslih osoba sa invaliditetom žive blizu ili ispod zvanične crte siromaštva. Značajne društvene, obrazovne, ekonomske, fizičke i transportne barijere sprečavaju većinu osoba sa invaliditetom da uživaju u svojim osnovnim pravima. Ova situacija nije samo moralno neprihvatljiva, već uvelike ima negativan utjecaj na ekonomiju zemlje i kvalitetu života svake osobe sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini.

Pristup na kojemu se temelje zahtjevi osoba sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini za promjenu odnosa u društvu prema pitanjima invalidnosti, baziran je na općeprihvaćenim sljedećim vrijednostima.

Demokracija i ljudska prava utemeljeni su na načelu da je pravo na život svakog čovjeka neotuđivo i nepovredivo; da su sve osobe rođene jednake i da imaju neotuđiva prava, kao što su život, sloboda i pravo na sreću. Osobe sa invaliditetom imaju apsolutno pravo i odgovornost da u potpunosti i jednako sudjeluju u društvu i da poboljšaju kvalitetu svoga života onako kako oni to odaberu. Vlade, privatni sektor, nevladine organizacije i svi pojedinci trebaju sudjelovati u realiziranju obećanja utkanih u temeljna načela demokracije, jednakosti i ljudskih prava – kako bi se svim osobama sa invaliditetom omogućio neovisan život, produktivnost i uključenost u sve oblike privatnog i javnog života.

Punopravno članstvo Bosne i Hercegovine u Europskoj uniji je zajednički cilj kojemu teže država Bosna i Hercegovina, njeni entiteti Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska, i Distrikt Brčko. Pridruživanjem Europskoj uniji Bosna i Hercegovina ima obvezu uskladiti sve sustave, kao i socijalnu sigurnost s europskim standardima. Ovim su ciljevima determinirane izmjene i usklađivanje postojećih zakonodavstava u oblasti socijalne zaštite, a time i zakona koji se odnose na invaliditet.

Socijalna uključenost je jedan od kamena temeljaca socio-ekonomskog razvoja, strategije i politike Europske unije. Istodobno, socijalno isključene osobe su jedan od najznačajnijih problema u Bosni i Hercegovini. U Bosni i Hercegovini je 50,32% stanovništva socijalno isključeno po nekoj osnovi, a pretpostavlja se da je broj socijalno isključenih osoba sa invaliditetom mnogo veći, pa je socijalna uključenost temeljni politički cilj Bosne i Hercegovine, a definiranje prioriteta za socijalno uključivanje bitan mehanizam pristupanja Europskoj uniji, njezinim standardima,

iskustvima i praksi. Zato je politika invalidnosti temeljna smjernica jačanja socijalne uključenosti osoba sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini.

Ova Politika u oblasti invalidnosti je utemeljena na sljedećim načelima: ljudska prava, jačanje socio-kulturalnih kapaciteta i institucija, jačanje lokalnih zajednica, uključivanje osoba sa invaliditetom, jednakopravnost spolova, socijalna uključenost, međusektorska suradnja, politika mješovite zaštite i dostupnost informacijama svim osobama sa invaliditetom.

Cilj ove Politike Bosne i Hercegovine, njezinih entiteta Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske i Distrikta Brčko je omogućiti svim osobama sa invaliditetom dostizanje najvišeg kvaliteta životnog potencijala, poštovanja i digniteta, neovisnosti, produktivnosti i jednakog sudjelovanja u društvu u najproduktivnijem i što pristupačnijem okruženju. Zakone, podzakonska akta i programe koji omogućuju osobama sa invaliditetom ispunjenje ovih ciljeve trebaju inicirati, financirati i provoditi vladine institucije, privatni i nevladin sektor i pojedinci.

Ocjena postojećeg stanja

Zakonski propisi koji reguliraju oblasti upošljavanja, rada, socijalne i dječje zaštite, obrazovanja, boračko-invalidske zaštite, mirovinsko-invalidskog osiguranja, zdravstvene zaštite, prostornog uređenja i građenja, kao i organiziranja i udruživanja, nedostatno uključuju pitanja osoba sa invaliditetom, te su međusobno neusklađeni, što ima za posljedicu da se isti problem drukčije tretira i da se stvara osnova za neravnopravan status i diskriminaciju osobe sa invaliditetom.

Uzrok invalidnosti, mjesto boravka i odsustvo ujednačenih kriterija prema kojima se ostvaruju prava rezultirali su neujednačenošću prava osoba sa invaliditetom. Diskriminiranje osoba sa invaliditetom je često u svakodnevnom životu, bez obzira na postojanje pojedinih zakona koji zabranjuju diskriminiranje temeljem invalidnosti. Najilustrativniji primjer diskriminacije je da su novčane naknade temeljem invalidnosti za isti stupanj i vrstu invalidnosti u rasponu od 41 KM do 1700 KM.

Procjena stupnja invaliditeta u Bosni i Hercegovini se vrši neujednačeno i samo na temelju medicinskog modela, bez

primjene Međunarodne klasifikacije funkcioniranja Svjetske zdravstvene organizacije.

Evidencija i podaci o osobama sa invaliditetom ne vode se po jedinstvenim standardima i nepotpuni su, što onemogućuje njihovo učinkovito korištenje i analizu. U Bosni i Hercegovini su kroz različite projekte organizirana istraživanja na manjem uzorku osoba sa invaliditetom, ukazujući na loš položaj i status osoba sa invaliditetom u društvu.

Decentraliziranost zdravstvenog osiguranja i zdravstvene zaštite u Federaciji Bosne i Hercegovine, kao i različite ekonomske moći entiteta, Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, kao i županija, čine da osigurane osobe ne ostvaruju jednaka prava iz obveznog zdravstvenog osiguranja niti imaju jednakopravan pristup svim razinama zdravstvene zaštite i odgovarajućim zdravstvenim ustanovama.

Ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu osoba sa invaliditetom karakteriziraju diskriminacija osoba sa invaliditetom po uzroku invaliditeta, neodgovarajući sustav financiranja zdravstvene zaštite, neracionalna raspodjela sredstava po razinama zdravstvene zaštite, neadekvatna organizacija i stupanj opremljenosti zdravstvenih ustanova, nepristupačnost, neadekvatna obučenosť medicinskog i paramedicinskog osoblja, nedostatak kontrole kvalitete pružanja zdravstvenih usluga i kontrole trošenja, te drugi faktori.

Dostupnost zdravstvenim uslugama je neujednačena, kako uslugama primarne zdravstvene zaštite (ruralna i urbana sredina, razlike po entitetima i županijama), tako i specijalističkim i složenijim zdravstvenim uslugama. Osobe sa invaliditetom ne mogu ostvariti pravo na ostvarivanje zdravstvene zaštite ukoliko nisu osigurane osobe, te ne mogu biti osiguranici samo temeljem invaliditeta, zbog čega značajan broj osoba sa invaliditetom ostaje bez zdravstvenog osiguranja i zaštite, pa tako i mogućnosti korištenja usluga zdravstvene zaštite, što kao posljedicu ima dalje ugrožavanje njihovog zdravstvenog stanja i povećanje stupnja invalidnosti.

U Bosni i Hercegovini ne postoji na jedinstven način razvijen sustav organiziranja, financiranja i izvođenja aktivnosti koje imaju za cilj prevenciju invaliditeta i zdravstvenog prosvjećivanja. Zaštita na radu je gotovo zanemarena, što utiče na češće obolijevanje djelatnika i ukupno povećanje broja osoba sa invaliditetom.

Medicinska rehabilitacija je samo djelomično pristupačna i prilagođena osobama sa invaliditetom i u određenoj mjeri se provodi na svim razinama zdravstvene zaštite. Većina postojećih institucija za medicinsku rehabilitaciju je slabo opremljena i imaju nedostatno obučeno osoblje za specifične potrebe osoba sa invaliditetom.

Osobe sa invaliditetom ostvaruju pravo na ortopedska, tiflotehnička, surdotehnička i druga pomagala na temelju podzakonskih propisa u oblasti zdravstvenog osiguranja. U ostvarivanju prava na pomagala postoji diskriminiranje po uzroku nastanka i vrsti invaliditeta kao i prebivalištu, gdje se pravo na isto pomagalo ostvaruje ili ne ostvaruje pod različitim uvjetima. Pomagala koja se mogu nabaviti preko fondova zdravstvenog osiguranja su najčešće neodgovarajuća i ne prate tehnička dostignuća, a za pojedine osobe sa invaliditetom njihova nabavka preko fondova uopće nije moguća. Za nabavku pomagala udjel fondova je neujednačen i općenito nedostatan za kvalitetna pomagala, dok je osobni udjel osiguranika osoba sa invaliditetom velik. Rokovi za korištenje pomagala su različiti, poglavito predugi ili „trajni“, a negdje se definiraju prema starosnoj dobi osiguranika. Korisnici najčešće nemaju pravo izbora proizvođača i kvalitete pomagala, niti su im o njima dostupne informacije. Nedostupnost odgovarajućim pomagalima osobe sa invaliditetom dovodi do dodatne izolacije, nemogućnosti korištenja preostalih sposobnosti i njihovog nejednakopravnog sudjelovanja u svim oblicima javnog i privatnog života.

Postojeći propisi nedvosmisleno naglašavaju pravo svakog djeteta na odgoj i obrazovanje pod jednakim uvjetima. Teškoće na koje nailaze djeca i mladi sa invaliditetom u ostvarivanju ovog prava su loši prostorni i materijalni uvjeti, arhitektonsko-urbanističke i informacijske barijere, neujednačena rasprostranjenost mreže ustanova, nedostatno osposobljen stručni kadar, predrasude, kao i neprilagođeni udžbenici, literatura i didaktička pomagala. Postoji razvijen sustav specijalnih škola u kojima se obrazuje manji broj djece i mladih sa invaliditetom, no status ovih ustanova nije riješen i najčešće nemaju uvjete za adekvatno obrazovanje. Institucije obrazovanja u većini slučajeva ne planiraju sredstva nužna za provedbu programa inkluzivnog obrazovanja za djecu i mlade sa invaliditetom. Tijekom samog procesa obrazovanja nastavnog osoblja ne postoje predmeti koji ih

pripremaju za rad s djecom i mladima sa invaliditetom. Nepristupačno i neodgovarajuće obrazovanje isključuje većinu osoba sa invaliditetom, čime su njihov razvoj i osposobljavanje za život i rad umanjeni ili onemogućeni.

U uvjetima djelovanja zakonitosti tržišta rada ne postoji odgovarajuće obrazovanje i osposobljavanje osoba sa invaliditetom za određena zanimanja sukladno sposobnostima, te mogućnostima upošljavanja prema potrebama i ponudama tržišta rada. Ne postoji dostatan broj institucija za profesionalno rehabilitiranje osoba sa invaliditetom, a u postojećim osnovni nedostaci su: nedefiniran cilj i mandat rada, nedostatno poznavanje procesa inkluzivnog obrazovanja i nedostatak obuke za prekvalificiranje i dokvalificiranje osoblja. Postojeći programi poticanja upošljavanja sadrže niz mjera za sufinansiranje upošljavanja, samoupošljavanja i obrazovanja neuposlenih osoba sa invaliditetom.

U politici u oblasti upošljavanja općenito je zastupljeno načelo nediskriminiranja po bilo kojoj osnovi, pa i po osnovi invaliditeta. Načela nediskriminacije i prava temeljem rada, međutim, ne primjenjuju se, jer nisu definirane mjere za promoviranje upošljavanja osoba sa invaliditetom. Ne postoji stimuliranje poslodavaca za upošljavanje osoba sa invaliditetom, niti programi za osnivanje, razvoj i rad posebnih poduzeća za upošljavanje osoba sa invaliditetom, a osobe sa invaliditetom nemaju prioritet pri upošljavanju u javnom sektoru.

U Republici Srpskoj je od 2004. god. na snazi Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i upošljavanju osoba sa invaliditetom, a u Federaciji Bosne i Hercegovine je sličan zakon u parlamentarnoj proceduri. Ovaj Zakon u Republici Srpskoj propisuje kvotno upošljavanje, samoupošljavanje i upošljavanje kroz zaštitna poduzeća i zaštitne oblike upošljavanja. Nedostatak ovog zakona je njegova neusuglašenost sa ostalim zakonima, tako da se stimulacije i beneficije predviđene zakonom ne mogu u potpunosti koristiti u praksi. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i upošljavanju invalida je usuglašen sa ostalim zakonima kada je u pitanju oslobađanje od plaćanja carina i poreza (Službeni glasnik Republike Srpske broj 91/06). U Bosni i Hercegovini, osim Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i upošljavanje invalida Republike Srpske, ne postoje službe za podršku pri upošljavanju osoba sa invaliditetom. Postojeće stanje

je dovelo do toga da su osobe sa invaliditetom isključene iz tržišta rada i njihov stupanj neuposlenosti je izuzetno visok, zbog čega osobe sa invaliditetom spadaju u kategoriju stanovništva kojoj prijete rizik izrazitog siromaštva, što povećava njihovu socijalnu isključenost.

Kapacitet sustava koji garantira socijalnu sigurnost nije adekvatan potrebama i ne osigurava minimum za preživljavanje, te je usko vezan za financijske mogućnosti sustava u kojem se realizira. Ne postoji državna i entitetska politika sustava socijalne sigurnosti. Nisu usuglašeni pristupi između različitih sektora i prisutna je diskriminacija temeljem invalidnosti u garantiranju socijalne sigurnosti. Financiranje mjera socijalne sigurnosti u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini je značajno ispod europskog prosjeka i prosjeka u regiji, a izdvajanja za boračko-invalidsku zaštitu čine dvije trećine ukupnih socijalnih davanja. Zaštita djece sa invaliditetom i njihovih obitelji nije adekvatno riješena i ne uključuje sve aspekte dječje i druge zaštite, a posebice u Federaciji Bosne i Hercegovine. Dio prava osoba sa invaliditetom iz mirovinsko-invalidskog osiguranja je „dislociran“ u sustav socijalne zaštite, čime su osobe sa invaliditetom dovedene u daleko lošiji položaj.

U socijalnoj zaštiti osoba sa invaliditetom dominiraju mjere usmjerene na novčanu podršku i institucionalno zbrinjavanje, dok su službe za socijalne usluge nerazvijene, poglavito sustavno neuređene i vezane za određene projekte. U većini slučajeva, postojeći kadar i institucionalni mehanizmi su neadekvatni potrebama, skloni su stereotipima i teško se otvaraju za nove pristupe. Ova je oblast bazirana na pravima i statusima, a ne na individualnim potrebama i ima pristup utemeljen na sustavu određivanja kategorija osoba sa invaliditetom. Otkrivanje i evidencija osoba sa invaliditetom nisu institucionalno adekvatno uređeni tako da se za veliki broj osoba sa invaliditetom ne mogu planirati programi socijalne zaštite. Visina novčanih davanja je nedostatna za stvarne potrebe osoba sa invaliditetom i njihovih obitelji. Novčana davanja za tuđu njegu i pomoć se često tretiraju kao prihod za održavanje osoba sa invaliditetom, a ne kao podrška za samostalno funkcioniranje. Obitelj je osnovna i jedina služba za podršku osoba sa invaliditetom, jer društvo nije razvilo mehanizme podrške ni za obitelj ni za osobe sa invaliditetom. Osobama sa invaliditetom su ograničeno dostupna pomoćna sredstva i oprema,

službe za tumačenje, njega i pomoć, asistencija, pomagala, a u njihovom osiguravanju i nabavci one same financijski značajno participiraju. Alternativni oblici zbrinjavanja u zajednici nisu razvijeni, a tamo gdje ih ima ograničenih su kapaciteta i nisu dostupni svim osobama sa invaliditetom.

Zahvaljujući aktivnostima samih osoba sa invaliditetom i njihovih udruge, kao i različitim programima reforme u sustavu obrazovanja, socijalne zaštite i zdravstva, razvijaju se pilot programi službi podrške kao primjeri dobre prakse u pojedinim sredinama; većina ovih službi podrške, u javnom i civilnom sektoru, nisu institucijalizirane, niti održive, utjecaj im je ograničen i ne surađuju međusobno.

Postojeće stanje je većinu osoba sa invaliditetom dovelo do stanja izrazitog siromaštva, dodatno opteretilo njihove obitelji, a njima onemogućilo aktivno sudjelovanje u privatnom i javnom životu i time izrazito povećalo njihovu socijalnu isključenost.

Strategije i akcioni planovi makroekonomskih politika ne uključuju pitanja invaliditeta. Nepovoljan porezni ambijent i visoka opterećenja doprinosima, porezima, taksama i drugim dadžbinama i neusuglašenost poreznih zakona sa *lex specialis* utiču na opće stanje neuposlenosti i siromaštva osoba sa invaliditetom.

Državne institucije imaju djelomično obrađena pitanja invaliditeta samo u obrazovanju, socijalnoj zaštiti i zdravstvu, ali ni u ova tri sektora nisu tretirana sva prava i mogućnosti osoba sa invaliditetom. Ne postoje institucionalni kapaciteti za pitanja osoba sa invaliditetom niti strukture za uključivanje osoba sa invaliditetom na svim razinama. Osobe sa invaliditetom se gotovo nikako ne upošljavaju u državnim institucijama, iako se to može učiniti bez značajnijih ulaganja.

Sveobuhvatna tranzicija društva u Bosni i Hercegovini se u značajnoj mjeri odrazila i na način organiziranja i rada udruge osoba sa invaliditetom. Skoro u pravilu struktura organizacija osoba sa invaliditetom je identična organizacijskom ustroju Bosne i Hercegovine. Organizacije osoba sa invaliditetom, uz izuzetak nekoliko novih organizacija, su organizirane prema vrstama ili uzroku nastanka invalidnosti. Savezi osoba sa invaliditetom imaju status organizacija od javnog interesa u Republici Srpskoj. Na lokalnoj razini financiranje organizacija osoba sa invaliditetom se osigurava djelomično kroz proračune lokalne zajednice, a većinom

putem različitih projekata. Iako je pokret osoba sa invaliditetom uticao na mnoge promjene u Bosni i Hercegovini, malo toga je urađeno kada je u pitanju obrazovanje kadrova o pitanju prava i mogućnosti osoba sa invaliditetom. Institucije vlasti još uvijek nemaju razvidnu viziju budućeg djelovanja u oblasti invaliditeta, a s druge strane organizacije osoba sa invaliditetom nemaju dostatno utjecaja i kapaciteta da promijene nabolje trenutačno stanje u odnosu društva prema osobama sa invaliditetom.

U redovitom sustavu obrazovanja, pitanja invaliditeta se poglavito ne uključuju. Uočeno je da stručnjaci imaju samo sporadične predstave o socijalnom funkcioniranju osoba sa invaliditetom. Često nisu ni informirani o posljednjim dostignućima u oblasti u kojoj rade. Planovi i programi za obrazovanje stručnih kadrova, vladinog i nevladinog sektora, a koji pružaju usluge osobama sa invaliditetom, nisu usklađeni sa pristupom baziranim na ljudskim pravima i socijalnim modelom. U nevladinom sektoru osobe sa invaliditetom nisu dostatno obučene za rad, što ima za posljedicu da su ove organizacije nemoćne promijeniti stavove sredine o osobama sa invaliditetom.

Organizacije osoba sa invaliditetom su u posljednjih deset godina pokrenule niz aktivnosti kako bi podigle svijest o osobama sa invaliditetom i njihovim pravima. Aktivnosti podizanja svijesti se poglavito organiziraju u urbanim područjima, dok u ruralnim ne postoji čak ni evidencija o osobama sa invaliditetom. Stigma, kao i osjećaj manje vrijednosti, te nemogućnost zadovoljavanja temeljnih potreba, negativno utiču na svijest osoba sa invaliditetom i njihovih obitelji o njihovim pravima i mogućnostima. Posebice je teška situacija kada su u pitanju mentalno nedostatno razvijene osobe i osobe sa višestrukim invaliditetom. Oni su prepušteni brizi roditelja koji su u isto vrijeme i njihovi predstavnici i zastupnici, tako da su oni kao osobe nevidljivi u društvenoj zajednici.

Osobe sa oštećenjem sluha i vida imaju ograničen pristup informacijama u različitim komunikacijama. U državnim službama nisu uposleni znakovni tumači, dok osobe sa oštećenjem vida ni jednu informaciju ne mogu dobiti u pisanom obliku, jer se nigdje ne koriste štampači na Brajevom pismu. Mediji u Bosni i Hercegovini pitanja invaliditeta prikazuju na neprihvatljiv način, često kao tragediju ili senzaciju, održavajući time stereotipe o osobama sa invaliditetom.

U oblasti kulture i umjetnosti ne postoje posebni programi namijenjeni osobama sa invaliditetom, a u redovitim programima nema adekvatne pristupačnosti objektima i informacijama. Osobe sa oštećenjem vida nemaju pristup kulturnim i umjetničkim dobrima zbog njihove neprilagođenosti i nemogućnosti korištenja Brajevog pisma, informacija na audio tehnici ili tiska sa uvećanim slovima. U okviru rada organizacija osoba sa invaliditetom pokrenute su inicijative na lokalnoj razini o pitanju kulturnog života osoba sa invaliditetom, ali su neznatne i dugoročno neodržive, zbog nesigurnih izvora financiranja. Jedno od neotuđivih prava u izgrađenom demokratskom društvu je pravo na zadovoljavanje religijskih potreba. Religijski objekti su većinom nepristupačni, a osobe sa invaliditetom se najčešće ne prihvaćaju u religijske zajednice. Vjerski službenici nisu upoznati sa raznim vrstama invaliditeta, načinom rada sa osobama sa invaliditetom i njihovim potrebama. Postojeće stanje u najvećoj mjeri, dakle, isključuje osobe sa invaliditetom iz sudjelovanja u kulturnom, umjetničkom i religijskom životu. Pristupačnost okruženja, usluga i informiranja predstavlja preduvjet za ostvarivanje društvenih kontakata, neovisnost i uključenje osoba sa invaliditetom u svakodnevni život. Postojeći zakonodavni okvir o prostornom uređenju i građenju djelomično doprinosi otklanjanju arhitektonskih barijera, ali se bez uvođenja načela univerzalnog dizajna i praćenja primjene zakonskih propisa adekvatno ne rješava pitanje pristupačnosti. Nisu razvijeni programi izgradnje i dodjele socijalnih stanova osobama sa invaliditetom, niti programi prilagođavanja stanovanja, što u privatnom i profesionalnom životu bitno otežava i ograničava uključivanje osoba sa invaliditetom.

Zakoni o sportu i rekreaciji diskriminacijski su prema osobama sa invaliditetom, što onemogućuje njihovo sudjelovanje u sportskim rekreativnim aktivnostima, a posebice isključuje djecu i žene sa invaliditetom. Prilazi sportskim i rekreativnim terenima nisu pristupačni, a ni sportovi koji su karakteristični za osobe sa invaliditetom nisu dostatno razvijeni. Dostupna proračunska sredstva nisu dostatna za daljnji razvoj i omasovljenje sportskih aktivnosti za osobe sa invaliditetom, a prigodom dodjele sredstava ne vodi se računa da su sportovi za osobe sa invaliditetom skuplji jer zahtijevaju dodatnu tehničku opremu. Olimpijski komitet ne uključuje dostatno pitanja o paraolimpijskim sportovima u svoj program rada. Individualni entuzijazam osoba sa invaliditetom,

njihovih prijatelja i roditelja nisu dostatni da se sport za osobe sa invaliditetom podržava i bude popularan.

Općeprihvaćeno stanovište je da osobe sa invaliditetom ne mogu živjeti samostalno, osnovati obitelj - posebice za žene, skrbiti o sebi i obavljati svakodnevne aktivnosti. Za realiziranje intimnog i obiteljskog života osoba sa invaliditetom ne postoji sustavna podrška u Bosni i Hercegovini, što se najviše ogleda u realiziranju majčinstva. Većina osoba sa invaliditetom živi u ovisnosti o svojim roditeljima ili drugim članovima obitelji, što se osobito odnosi na žene sa invaliditetom. Ne postoje programi podrške mentalno nedostatno razvijenim osobe za samostalan život. Prigodom realiziranja prava vezanih za obiteljska pitanja, zakonima nisu definirane beneficije za obitelji čije su nositelji osobe sa invaliditetom, osim u slučaju ratnih vojnih invalida. U posljednjih se dvadeset godina budi svijest kod osoba sa invaliditetom o mogućnostima stvaranja samostalnog života, i jedan manji broj je ostvario svoj obiteljski život.

Deklarativno opredjeljenje da se osigura pravo uživanja ljudskih prava za osobe sa invaliditetom nema potvrdu u praksi. Na svim razinama vlasti Bosne i Hercegovine ne postoje posebice organizirane institucije za razvijanje mehanizama praćenja stanja u oblasti invalidnosti, premda su ova pitanja u odgovornosti i dužnosti države i njezinih entiteta.

Opredjeljenje, ciljevi i mjere prevazilaženja postojećeg stanja

Odlučni za promjenu postojećeg stanja u oblasti invalidnosti i promjenu položaja osoba sa invaliditetom u društvu u Bosni i Hercegovini;

U cilju ostvarivanja ljudskih prava, sloboda i dostojanstva svih osoba sa invaliditetom, njihove potpune uključenosti u društvo;

Opredijeljeni za stvaranje uvjeta za jednake mogućnosti u svim segmentima privatnog i javnog života, uklanjanje svih uzroka i oblika diskriminiranja;

Osiguravajući jednakopravno sudjelovanje žena i muškaraca sa invaliditetom;

Poštujući načela Standardnih pravila Ujedinjenih naroda za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom;

Uvažavajući značaj ispunjenja uvjeta na putu ka Europskoj uniji;

Država Bosna i Hercegovina, njezini entiteti Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska, kao i Distrikt Brčko Bosne i Hercegovine, u okviru svojih ustavnih nadležnosti će se zalagati za provedbu jedinstvene Politike u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini.

U cilju primjene međunarodnih standarda i harmoniziranja zakonodavstva u oblasti invalidnosti:

- Ratificirati Konvenciju Ujedinjenih naroda o pravima osoba sa invaliditetom i druge međunarodne dokumente, koji se tiču prava osoba sa invaliditetom. Uskladiti zakonodavstvo sa međunarodnim dokumentima.
- Usvojiti odgovarajuće zakone, administrativne i druge mjere za ostvarivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda svih osoba sa invaliditetom, bez diskriminiranja temeljem invaliditeta.
- Staviti izvan snage sve zakone, podzakonska akta i praksu diskriminiranja osoba sa invaliditetom, a posebice osoba sa invaliditetom koje su izložene višestrukom diskriminiranju: žena i djevojčica, djece, starijih osoba i etničkih manjina.

U cilju eliminiranja diskriminacije temeljem invaliditeta, uvođenja socijalnog pristupa u pitanjima invaliditeta i primjene jedinstvenih kriterija za ocjenu stupnja invaliditeta i preostalih sposobnosti:

- Razviti jedinstveni institucionalni model za ocjenu stupnja invalidnosti i preostale sposobnosti za sve osobe sa invaliditetom bez obzira na uzrast i uzrok nastanka invaliditeta, koji bi imao jedinstvene kriterije i proceduru temeljenu na Međunarodnoj klasifikaciji funkcioniranja Svjetske zdravstvene organizacije.

U cilju osiguravanja ljudskog dostojanstva i socijalne sigurnosti osoba sa invaliditetom i njihovih obitelji, te ublažavanja negativnih posljedica koje nastaju zbog invalidnosti:

- Razviti sustav socijalne sigurnosti dostupan svim osobama sa invaliditetom, koji osigurava potrebne oblike podrške i stimulira korištenje preostalih radnih i drugih sposobnosti osoba sa invaliditetom, a koji ih ne isključuje i ne diskriminira.
- Provesti reformu mirovinsko-invalidskog osiguranja koje će uključiti prava osoba sa invaliditetom i temeljem invalidnosti.
- Osigurati da troškovi koji nastaju zbog invaliditeta ne opterećuju osobe sa invaliditetom niti njihove obitelji i staratelje.
- Razvijati sustav mješovitih i multidisciplinarnih socijalnih usluga u lokalnim zajednicama, primjerenih specifičnim potrebama osoba sa invaliditetom, vodeći računa o starosnoj dobi i spolu.
- Stvarati uvjete za deinstitutionaliziranje sustava podrške osobama sa invaliditetom kroz službe za podršku u lokalnim zajednicama.
- Osigurati da osobe sa invaliditetom ostvaruju posebna prava u okviru socijalne zaštite samo onda kada se ta prava odnose specifično na invalidnost, a da sva ostala prava iz socijalne zaštite ostvaruju na način i na mjestima gdje ih ostvaruju i ostali građani.
- Omogućiti da osobe sa invaliditetom sudjeluju u svim procesima planiranja socijalne politike i razvijanju i praćenju realiziranja programa socijalne zaštite.
- Omogućiti osobama sa invaliditetom, bez obzira na spol i starosnu dob, dostupne i pristupačne službe za podršku u organizacijskom, arhitektonskom, informativnom i programskom smislu.
- Razvijati službe u lokalnim zajednicama uz primjenu individualiziranih planova, koji potiču aktivizam i podržavaju neovisnost i samostalnost osoba sa invaliditetom na svim poljima, uključujući i samostalan život.
- Raditi na osiguravanju uvjeta da same osobe sa invaliditetom vrše izbor vrsta i načina pružanja usluga, kao i pružatelja usluga.
- Omogućiti osobama sa invaliditetom pristup i korištenje službi za građanstvo pod jednakim uvjetima.

U cilju ostvarenja najvišeg mogućeg standarda zdravlja bez diskriminiranja temeljem invalidnosti:

- Omogućiti da sve osobe sa teškim i višestrukim invaliditetom imaju pravo na zdravstveno osiguranje i zdravstvenu zaštitu bez diskriminiranja temeljem invalidnosti.
- Poduzeti sve odgovarajuće mjere kako bi se osigurao pristup zdravstvenim uslugama i medicinskoj rehabilitaciji svim skupinama osoba sa invaliditetom, posebice osobama sa višestrukim invaliditetom, ženama i djevojčicama, djeci i starijim osobama.
- Razvijati različite oblike medicinske rehabilitacije pristupačne za sve osobe sa invaliditetom.
- Razvijati različite programe i mjere kojim će se poticati rad na prevenciji invalidnosti.

U cilju osiguravanja jednakih mogućnosti, korištenja preostalih sposobnosti i višeg stupnja uključivanja u društvenu zajednicu:

- Osigurati osobama sa invaliditetom pravo na besplatna, individualno prilagođena pomagala, koja na bilo koji način nadomješćuju ili zamjenjuju izgubljene ili oštećene dijelove tijela, organe i čula, i omogućuju potpunu ili maksimalno moguću samostalnost u obavljanju svakodnevnih životnih i radnih aktivnosti.

U cilju stvaranja jednakih uvjeta i pristupačnog okruženja za potpuno uključenje osoba sa invaliditetom u procese obrazovanja:

- Svim osobama sa invaliditetom osigurati pravo na obrazovanje i cjeloživotno učenje s posebitom pozornošću na gender pristup.
- Osigurati inkluzivni sustav obrazovanja na svim razinama, omogućujući alternativno školovanje u specijalnim ustanovama prema potrebama i najboljem interesu djece i opredjeljenju roditelja.

- Razvijati programe životnih vještina koje su osobama sa invaliditetom nužne kako bi olakšale njihovo puno i jednako sudjelovanje u obrazovanju i društvu.
- Razvijati programe dodatnog obrazovanja nastavnog osoblja, uključujući obrazovanje i angažman nastavnika koji su i sami osobe sa invaliditetom.
- Razvijati programe pristupačnosti, pomagala i literaturu u dostupnim tehnikama (Brajevo pismo, znakovni jezik, zvučna tehnika, tisak sa uvećanim slovima, prilagođen sadržaj) za sve razine obrazovanja, te tumače znakovnog jezika, drugih neverbalnih oblika komuniciranja, kao i druge oblike podrške za obrazovanje osoba sa invaliditetom.

U cilju osposobljavanja za korištenje preostalih sposobnosti, uspješnog sudjelovanja na tržištu rada, upošljavanja i smanjenja siromaštva:

- Raditi na osiguravanju uvjeta da osobe sa invaliditetom kroz različite oblike rehabilitacije i rehabilitacije postignu maksimalnu samostalnost, potpune fizičke, mentalne, socijalne i profesionalne kapacitete, i potpunu uključenost i sudjelovanje u svim aspektima života.
- Razvijati programe profesionalnog osposobljavanja, upošljavanja i usavršavanja, uz omogućavanje pristupa programima cjeloživotnog učenja osobama sa invaliditetom.
- Raditi na osiguravanju prava na rad osobama sa invaliditetom kroz sve oblike upošljavanja, uz sprečavanje diskriminiranja temeljem invaliditeta.
- Raditi na osiguravanju uvođenja obvezne kvote i drugih stimulativnih mjera za upošljavanje osoba sa invaliditetom.
- Ohrabrivati upošljavanje osoba sa invaliditetom na tržištu rada. Za one koji nisu u mogućnosti uposliti se na tržištu rada omogućiti upošljavanje pod posebnim uvjetima. Poticati i pomagati osnivanje i razvoj posebnih poduzeća za upošljavanje osoba sa invaliditetom, pružajući financijsku i stručnu pomoć, te administrativne i druge pogodnosti za njihov učinkovit rad i poslovanje.

- Razvijati programe adaptiranja i opremanja radnih mjesta i prilagodbu radne sredine osobama sa invaliditetom.

U cilju integriranja i podrške uključivanja osoba sa invaliditetom u glavne ekonomske tokove društva:

- Raditi na stvaranju uvjeta za sudjelovanje osoba sa invaliditetom u procesu razvijanja ekonomske politike.
- Uključiti pitanja invalidnosti u makroekonomsku politiku: fiskalnu, carinsku i monetarnu politiku, politiku upravljanja kamatnim stopama i politiku raspodjele javne potrošnje.
- Raditi na razvijanju uvjeta za usmjeravanje sredstava iz javnih proračuna, fondova i drugih izvora za podršku osoba sa invaliditetom, njihovim organizacijama i gospodarskim društvima za upošljavanje osoba sa invaliditetom.

U cilju razvoja struktura i kapaciteta za oblast invalidnosti državnih institucija i organizacija osoba sa invaliditetom, kao i uključivanja invalidnosti u glavne tokove društva, programe i mjere vladinog i nevladinog sektora:

- Raditi na razvijanju strukture i kapaciteta za oblast invalidnosti i uključiti pitanje invalidnosti kao pitanje poštivanja i ostvarenja ljudskih prava u okviru svih institucija vlasti, a u sektorima kao što su obrazovanje, socijalna zaštita, zdravstvo i upošljavanje razviti prilagođene programe za osobe sa invaliditetom.
- Raditi na stvaranju pravnih, materijalnih, financijskih i drugih pretpostavki za formiranje, razvijanje i rad organizacija osoba sa invaliditetom u svim sredinama. Poduzeti mjere u cilju podrške organiziranja žena sa invaliditetom i njihovog uključivanja u rad organizacija osoba sa invaliditetom.
- Razvijati kriterije po kojima će se osigurati financiranje rada organizacija osoba sa invaliditetom kao i kriterije za praćenje uspješnosti rada organizacija kako bi se podrška pružala sukladno ostvarenim rezultatima.
- Prihvatiti organizacije osoba sa invaliditetom kao partnere i priznati im savjetodavnu ulogu prigodom pripremanja

prijedloga zakona, administrativnih i drugih mjera iz oblasti invalidnosti, kao i praćenja i evaluacije njihove primjene.

- Raditi na osiguravanju kontinuiranog educiranja i senzibiliziranju svih aktera u državi koji se u svom radu susreću sa pitanjima od interesa za osobe sa invaliditetom.
- Raditi na osiguravanju kontinuiranog educiranja osoba sa invaliditetom za lobiranje i sudjelovanje u kreiranju politike, strategije, programa i akcija.

U cilju promjene odnosa zajednice, razbijanja stereotipa i eliminiranja predrasuda o osobama sa invaliditetom, jačanja ljudskog dostojanstva i samopouzdanja osoba sa invaliditetom i njihovih obitelji:

- Raditi na osiguravanju kontinuiranog podizanja svijesti o pravima, sposobnostima i mogućim doprinosima osoba sa invaliditetom u svim oblastima života i rada, uključujući njihove obitelji, a vodeći računa o starosnoj dobi i spolu.
- Različitim mjerama raditi na osiguravanju uporabe znakovnog jezika i Brajevog pisma, te dodatnih službi pomoći u svim oblicima komuniciranja.
- Raditi na osiguravanju osobama sa invaliditetom informacija namijenjenih široj javnosti, u pristupačnom obliku, na vrijeme i bez dodatnih troškova.
- Raditi na osiguravanju mehanizama za dostavu pravovremenih informacija osobama sa invaliditetom, roditeljima i starateljima, u cilju adekvatnog tretmana djece i odraslih osoba sa invaliditetom.

U cilju ostvarivanja svih ljudskih prava osoba sa invaliditetom i uklanjanja svih barijera za njihovo puno uključivanje u društvene tokove:

- Kontinuirano raditi u svim javnim ustanovama na osiguranju pristupačnosti, uklanjanju arhitektonskih i drugih barijera i uvođenju elemenata informacijske i druge podrške za gluhe i nagluhe, slijepce i slabovide, te osobe sa mentalnim i intelektualnim poteškoćama.

- Omogućiti dostupnim rješavanje stambenog pitanja osobama sa invaliditetom kroz kupnju stanova pod povoljnijim uvjetima, programe socijalnog stanovanja i adekvatno adaptiranje postojećeg stana.
- Različitim mjerama poticati osobe sa invaliditetom na samostalan život, uključujući podršku za osnivanje obitelji, reproduktivno zdravlje i bračni život, pravo na roditeljstvo i odgoj djece.

U cilju ostvarivanja ljudskog dostojanstva, osobnog integriteta, društvenog, intimnog i obiteljskog života:

- Raditi na stvaranju uvjeta da osobe sa invaliditetom imaju osmišljen život u obitelji, da se poštuju i uvažavaju njihove želje i potrebe, pospješuju mogućnosti za uključivanje i pružanje doprinosa u zajednici.
- Stimulirati puni osobni integritet osoba sa invaliditetom u društvu i zadovoljenje intimnog i obiteljskog života u prirodnom okruženju.
- Omogućiti osobama sa invaliditetom zadovoljavanje kulturnih i umjetničkih potreba na pristupačan način, te poticati specifično stvaralaštvo osoba sa invaliditetom u kulturnom, umjetničkom i intelektualnom radu.
- Raditi na omogućavanju pristupa i korištenja kulturno-umjetničkih dobara osobama sa oštećenim vidom u odgovarajućim tehnikama (Brajevo pismo, audio tehnika ili tisak sa uvećanim slovima).
- Raditi na omogućavanju zadovoljavanja vjerskih potreba osoba sa invaliditetom na njima pristupačan način. Poticati vjerske ustanove na suradnju sa organizacijama osoba sa invaliditetom kako bi se vjerske aktivnosti učinile pristupačnijim osobama sa invaliditetom.
- Raditi na omogućavanju jednakih prava i mogućnosti za osobe sa invaliditetom za bavljenje sportskim i rekreativnim aktivnostima. Poticati sportske organizacije na stvaranje mogućnosti sudjelovanja osoba sa invaliditetom u sportskim i rekreativnim aktivnostima, osobito kod djece i žena sa invaliditetom.

U cilju ostvarenja jednakopravnosti spolova u svim sferama javnog i privatnog života osoba sa invaliditetom:

- Poduzeti mjere kojim će se podržavati i stimulirati jednakopravno sudjelovanje žena i muškaraca sa invaliditetom u strukturama vlasti, procesima donošenja odluka i pokretu osoba sa invaliditetom.

U cilju stvaranja uvjeta za realiziranje, praćenje i evaluiranje Politike u oblasti invalidnosti:

- Raditi na osiguravanju uključivanja podataka o osobama sa invaliditetom u sve procese prikupljanja i obrade podataka sukladno međunarodnim standardima.
- Planirati stalna i povremena istraživanja u oblasti invalidnosti kao i o rodnoj jednakopravnosti u populaciji osoba sa invaliditetom. Uključiti osobe sa invaliditetom u prikupljanje, planiranje i širenje ovih podataka.
- Osnovati neovisna tijela koja će pratiti realiziranje ove Politike, u koje će biti uključeni predstavnici institucija vlasti i osobe sa invaliditetom.
- Osigurati da se na temelju ove Politike izrade strategije i akcioni planovi na svim razinama, praćeni odgovarajućim proračunskim sredstvima za njihovu pripremu i implementiranje.

На основу члана 5. Закона о службеном гласилу Босне и Херцеговине ("Службени гласник БиХ", број 1/97), а с циљем да се створе услови за реализацију, праћење и евалуацију Документа "Политика у области инвалидности у Босни и Херцеговини", Министарство цивилних послова Босне и Херцеговине

објављује у Службеном гласнику Босне и Херцеговине, број 76/08, од 22.09.2008. год.,

да је Савјет министара Босне и Херцеговине на 46. сједници, одржаној 8. маја 2008. год., размотрио и усвојио Документ "Политика у области инвалидности у Босни и Херцеговини", у тексту како даље слиједи.

ПОЛИТИКА У ОБЛАСТИ ИНВАЛИДНОСТИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Ова Политика у области инвалидности припремљена је кроз пројекат „Подршка развоју политике у области инвалидност у Босни и Херцеговини“, у организацији Дирекције за економско планирање Босне и Херцеговине, Министарства рада и социјалне политике Федерације Босне и Херцеговине, Министарства здравља и социјалне заштите Републике Српске и Независног бироа за хуманитарна питања, који је подржала Република Финска. У изради су учествовала лица са инвалидитетом, савези и удружења лица са инвалидитетом, владине институције, невладине организације, услужне дјелатности и приватни сектор.

Увод

Универзална Декларација о људским правима, Конвенција Уједињених нација о правима лица са инвалидитетом, као и друге конвенције и међународни документи, полазе од основног принципа да сваки човјек има урођена, једнака, неотуђива и универзална права која произилазе из достојанства људског бића.

Устав Босне и Херцеговине, устави ентитета Федерације Босне и Херцеговине и Републике Српске, те Статут Дистрикта Брчко Босне и Херцеговине, гарантују највиши ниво међународно признатих људских права. Босна и Херцеговина се Уставом обавезала да ће обезбиједити да сви грађани равноправно и потпуно уживају и остварују сва људска права, као и право на заштиту од дискриминације по било ком основу, па и по основу инвалидности.

Међутим, лицима са инвалидитетом у Босни и Херцеговини и даље су углавном недоступна људска права која су гарантована међународним документима и Уставом Босне и Херцеговине, а која су дефинисана и у Стандардним правилима за изједначавање могућности за лица са инвалидитетом, које је 2003. године усвојио Савјет министара.

Процјењује се да чак 10% становника Босне и Херцеговине има физичке, сензорне, развојне, менталне или емотивне облике инвалидности, а 30% укупног становништва је посредно или непосредно погођено посљедицама феномена

инвалидности. При томе, већина ових лица и даље је изложена изолацији и непотребној патњи због стереотипа и старомодних пракси. Сиромаштво и незапосленост највише погађа лица са инвалидитетом, а и они који су запослени најчешће су на минималним примањима. Готово двије трећине од укупног броја одраслих лица са инвалидитетом живе близу или испод званичне линије сиромаштва. Значајне друштвене, образовне, економске, физичке и транспортне баријере спречавају већину лица са инвалидитетом да уживају у својим основним правима. Ова ситуација није само морално неприхватљива, већ увелике негативно утиче на економију земље и квалитет живота сваког лица са инвалидитетом у Босни и Херцеговини.

Приступ на ком се заснивају захтјеви лица са инвалидитетом у Босни и Херцеговини да се промијене односи у друштву према питањима инвалидности, базиран је на општеприхваћеним сљедећим вриједностима.

Демократија и људска права заснивају се на принципу да је право на живот сваког човјека неотуђиво и неповредиво; да су сва лица рођена једнака и да имају неотуђива права, као што су живот, слобода и право на срећу. Лица са инвалидитетом имају апсолутно право и одговорност да у потпуности и једнако учествују у друштву и да побољшају квалитет свог живота онако како они то одаберу. Владе, приватни сектор, невладине организације и сви појединци треба да учествују у реализацији обећања која су уткана у основне принципе демократије, једнакости и људских права – како би се свим лицима са инвалидитетом омогућио независан живот, продуктивност и укљученост у све облике приватног и јавног живота.

Пуноправно чланство Босне и Херцеговине у Европској унији је заједнички циљ ком теже држава Босна и Херцеговина, њени ентитети Федерација Босне и Херцеговине и Република Српска, и Дистрикт Брчко. Придруживањем Европској унији Босна и Херцеговина има обавезу да усклади све системе, као и социјалне сигурности с европским стандардима. Овим циљевима су детерминисане измјене и усклађивање постојећих законодавстава у области социјалне заштите, а тиме и закона који се односе на инвалидитет.

Социјална укљученост је један од камена темељаца социо-економског развоја, стратегије и политике Европске уније. Истовремено, социјално искључена лица су један од најзначајнијих проблема у Босни и Херцеговини. У Босни и Херцеговини је 50,32% становништва социјално искључено по неком основу, а претпоставља се да је број социјално искључених лица са инвалидитетом много већи, па је социјална укљученост основни политички циљ Босне и Херцеговине, а дефинисање приоритета за социјално укључивање битан механизам приступања Европској унији, њеним стандардима, искуствима и пракси. Зато је политика инвалидности основна смјерница јачања социјалне укључености лица са инвалидитетом у Босни и Херцеговини.

Ова политика у области инвалидности је заснована на следећим принципима: људска права, јачање социо-културалних капацитета и институција, јачање локалних заједница, укључивање лица са инвалидитетом, равноправност полова, социјална укљученост, међусекторска сарадња, политика мјешовите заштите и доступност информацијама свим лицима са инвалидитетом.

Циљ ове политике Босне и Херцеговине, њених ентитета Федерације Босне и Херцеговине и Републике Српске и Ди-стрикта Брчко је да омогући свим лицима са инвалидитетом да достигну највиши квалитет животног потенцијала, поштовања и дигнитета, независности, продуктивности и једнаког учешћа у друштву у најпродуктивнијем и што приступачнијем окружењу. Законе, подзаконска акта и програме који омогућавају лицима са инвалидитетом да испуне ове циљеве треба да иницирају, финансирају и спроводе владине институције, приватни и невладин сектор и појединци.

Оцјена постојећег стања

Законски прописи који регулишу области запошљавања, рада, социјалне и дјечије заштите, образовања, борачко-инвалидске заштите, пензионо-инвалидског осигурања, здравствене заштите, просторног уређења и грађења, као и организовања и удруживања, недовољно укључују питања лица са инвалидитетом, те су међусобно неусклађени, што има за последицу да се исти проблем другачије третира и да се

ствара основ за неравноправан статус и дискриминацију лица са инвалидитетом.

Узрок инвалидности, мјесто боравка и одсуство уједначених критеријума сходно којима се остварују права резултовали су неуједначеношћу права лица са инвалидитетом. Дискриминација лица са инвалидитетом је честа у свакодневном животу, без обзира на то што постоје поједини закони који забрањују дискриминацију по основу инвалидности. Најилустративнији примјер дискриминације је да су новчане накнаде по основу инвалидности за исти степен и врсту инвалидности у распону од 41 КМ до 1700 КМ.

Процјена степена инвалидности у Босни и Херцеговини врши се неуједначено и само на основу медицинског модела, без примјене Међународне класификације функционисања Свјетске здравствене организације.

Евиденција и подаци о лицима са инвалидитетом не воде се по јединственим стандардима и непотпуни су, што онемогућава њихово ефикасно коришћење и анализу. У Босни и Херцеговини су кроз различите пројекте организована истраживања на мањем узорку лица са инвалидитетом, указујући на лош положај и статус лица са инвалидитетом у друштву.

Децентрализованост здравственог осигурања и здравствене заштите у Федерацији Босне и Херцеговине, као и различите економске моћи ентитета, Федерације Босне и Херцеговине и Републике Српске, као и кантона, чине да осигурана лица не остварују једнака права из обавезног здравственог осигурања нити имају равноправан приступ свим нивоима здравствене заштите и одговарајућим здравственим установама.

Остваривање права на здравствену заштиту лица са инвалидитетом карактеришу дискриминација особа са инвалидитетом по узроку инвалидитета, неодговарајући систем финансирања здравствене заштите, нерационална расподела средстава по нивоима здравствене заштите, неадекватна организација и степен опремљености здравствених установа, неприступачност, неадекватна обученост медицинског и парамедицинског особља, недостатак контроле квалитета пружања здравствених услуга и контроле трошења, те други фактори.

Доступност здравственим услугама је неуједначена, како услугама примарне здравствене заштите (рурална и урбана средина, разлике по ентитетима и кантонима), тако и специјалистичким и сложенијим здравственим услугама. Лица са инвалидитетом не могу да остваре право на остваривање здравствене заштите уколико нису осигурана лица, те не могу да буду осигураници само по основу инвалидитета, због чега значајан број лица са инвалидитетом остаје без здравственог осигурања и заштите, па тако и могућности коришћења услуга здравствене заштите, што као посљедицу има даље угрожавање њиховог здравственог стања и повећање степена инвалидности.

У Босни и Херцеговини не постоји на јединствен начин развијен систем организовања, финансирања и извођења активности које имају за циљ превенцију инвалидитета и здравственог просвјетивања. Заштита на раду је готово занемарена, што утиче на чешће обољевање радника и укупно повећање броја лица са инвалидитетом.

Медицинска рехабилитација је само дјелимично приступачна и прилагођена лицима са инвалидитетом и у одређеној мјери се спроводи на свим нивоима здравствене заштите. Већина постојећих институција за медицинску рехабилитацију је слабо опремљена и имају недовољно обучено особље за специфичне потребе лица са инвалидитетом.

Лица са инвалидитетом остварују право на ортопедска, тифлотехничка, сурдотехничка и друга помагала на основу подзаконских прописа у области здравственог осигурања. У остваривању права на помагала постоји дискриминација по узроку настанка и врсти инвалидитета као и пребивалишту, гдје се право на исто помагало остварује или не остварује под различитим условима. Помагала која могу да се набаве преко фондова здравственог осигурања су најчешће неодговарајућа и не прате техничка достигнућа, а за поједина лица са инвалидитетом њихова набавка преко фондова уопште није могућа. За набавку помагала учешће фондова је неуједначено и генерално недовољно за квалитетна помагала, док је лично учешће осигураника лица са инвалидитетом велико. Рокови за коришћење помагала су различити, углавном предуги или „трајни“, а негдје се дефинишу према старосној доби

осигураника. Корисници најчешће немају право да изаберу произвођача и квалитет помагала, нити су им о њима доступне информације. Недоступност одговарајућим помагалима лица са инвалидитетом доводи до додатне изолације, немогућности коришћења преосталих способности и њиховог неравноправног учешћа у свим облицима јавног и приватног живота.

Постојећи прописи недвосмислено наглашавају право сваког дјетета на васпитање и образовање под једнаким условима. Тешкоће на које наилазе дјеца и млади са инвалидитетом у остваривању овог права су лоши просторни и материјални услови, архитектонско-урбанистичке и информационе баријере, неуједначена распрострањеност мреже установа, недовољно оспособљен стручни кадар, предрасуде, као и неприлагођени уџбеници, литература и дидактичка помагала. Постоји развијен систем специјалних школа у којима се образује мањи број дјеце и младих са инвалидитетом, но статус ових установа није ријешен и најчешће немају услове за адекватно образовање. Институције образовања у већини случајева не планирају средства која су неопходна за спровођење програма инклузивног образовања за дјецу и младе са инвалидитетом. У току самог процеса образовања наставног особља не постоје предмети који их припремају за рад с дјецом и младима са инвалидитетом. Неприступачно и неодговарајуће образовање искључује већину лица са инвалидитетом, чиме су њихов развој и оспособљавање за живот и рад умањени или онемогућени.

У условима дјеловања законитости тржишта рада не постоји одговарајуће образовање и оспособљавање лица са инвалидитетом за одређена занимања у складу са способностима, те могућностима запошљавања према потребама и понудама тржишта рада. Не постоји довољан број институција за професионалну рехабилитацију лица са инвалидитетом, а у постојећим основни недостаци су: недефинисан циљ и мандат рада, недовољно познавање процеса инклузивног образовања и недостатак обуке за преквалификацију и доквалификацију особља. Постојећи програми потицања запошљавања садрже низ мјера за суфинансирање запошљавања, samozapoшљавања и образовања незапослених лица са инвалидитетом.

У политици у области запошљавања генерално је заступљен принцип недискриминације по било ком основу, па и по основу инвалидитета. Принципи недискриминације и права по основу рада, међутим, не примјењују се, јер нису дефинисане мјере за промовисање запошљавања лица са инвалидитетом. Не постоји стимулисање послодаваца да би запошљавао лица са инвалидитетом, нити програми за оснивање, развој и рад посебних предузећа за запошљавање лица са инвалидитетом, а лица са инвалидитетом немају приоритет при запошљавању у јавном сектору.

У Републици Српској је од 2004. год. на снази Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању лица са инвалидитетом, а у Федерацији Босне и Херцеговине је сличан закон у парламентарној процедури. Овај закон у Републици Српској прописује квотно запошљавање, samozapošljavanje и запошљавање кроз заштитна предузећа и заштитне облике запошљавања. Недостатак овог закона је његова неусаглашеност са осталим законима, тако да стимулације и бенефиције које су предвиђене законом не могу у потпуности да се користе у пракси. Закон о професионалној рехабилитацији, оспособљавању и запошљавању инвалида је усаглашен са осталим законима када је у питању ослобађање од плаћања царина и пореза (Службени гласник Републике Српске број 91/06). У Босни и Херцеговини, осим Фонда за професионалну рехабилитацију и запошљавање инвалида Републике Српске, не постоје службе за подршку при запошљавању лица са инвалидитетом. Постојеће стање довело је до тога да су лица са инвалидитетом искључена из тржишта рада и њихов степен незапослености је изузетно висок, због чега лица са инвалидитетом спадају у категорију становништва којој пријети ризик изразитог сиромаштва, што повећава њихову социјалну искљученост.

Капацитет система који гарантује социјалну сигурност није адекватан потребама и не обезбјеђује минимум за преживљавање, те је уско везан за финансијске могућности система у ком се реализује. Не постоји државна и ентитетска политика система социјалне сигурности. Нису усаглашени приступи између различитих сектора и присутна је дискриминација по основу инвалидности у гарантовању социјалне сигурности. Финансирање мјера социјалне сигурности у

области инвалидности у Босни и Херцеговини је значајно испод европског просјека и просјека у региону, а издвајања за борачко-инвалидску заштиту чине двије трећине укупних социјалних давања. Заштита дјеце са инвалидитетом и њихових породица није адекватно ријешена и не укључује све аспекте дјечије и друге заштите, а посебно у Федерацији Босне и Херцеговине. Дио права лица са инвалидитетом из пензионо-инвалидског осигурања „дислоциран“ је у систем социјалне заштите, чиме су лица са инвалидитетом доведена у далеко лошији положај.

У социјалној заштити лица са инвалидитетом доминирају мјере које су усмјерене на новчану подршку и институционално збрињавање, док су службе за социјалне услуге неразвијене, углавном системски неуређене и везане за одређене пројекте. У већини случајева, постојећи кадар и институционални механизми су неадекватни потребама, склони су стереотипима и тешко се отварају за нове приступе. Ова област је базирана на правима и статусима, а не на индивидуалним потребама и има приступ заснован на систему одређивања категорија лица са инвалидитетом. Откривање и евиденција лица са инвалидитетом нису институционално адекватно уређени тако да за велики број лица са инвалидитетом не могу да се планирају програми социјалне заштите. Висина новчаних давања је недовољна за стварне потребе лица са инвалидитетом и њихових породица. Новчана давања за туђу његу и помоћ често се третирају као приход за издржавање лица са инвалидитетом, а не као подршка за самостално функционисање. Породица је основна и једина служба за подршку лица са инвалидитетом, јер друштво није развило механизме подршке ни за породицу ни за лица са инвалидитетом. Лицима са инвалидитетом ограничено су доступна помоћна средства и опрема, службе за тумачење, њега и помоћ, асистенција, помагала, а у њиховом обезбјеђивању и набавци оне саме финансијски значајно учествују. Алтернативни облици збрињавања у заједници нису развијени, а тамо гдје их има ограничених су капацитета и нису доступни свим лицима са инвалидитетом.

Захваљујући активностима самих лица са инвалидитетом и њихових удружења, као и различитим програмима реформе у систему образовања, социјалне заштите и здравства,

развијају се пилот програми служби подршке као примјери добре праксе у појединим срединама; већина ових служби подршке, у јавном и цивилном сектору, нису институцијализоване, нити одрживе, утицај им је ограничен и не сарађују међусобно.

Постојеће стање је већину лица са инвалидитетом довело до стања изразитог сиромаштва, додатно оптеретило њихове породице, а њима онемогућило да активно учествују у приватном и јавном животу и тиме изразито повећало њихову социјалну искљученост.

Стратегије и акциони планови макроекономских политика не укључују питања инвалидитета. Неповољан порески амбијент и висока оптерећења доприносима, порезима, таксама и другим дажбинама и неусаглашеност пореских закона са *lex specialis* утичу на опште стање незапослености и сиромаштва лица са инвалидитетом.

Државне институције имају дјелимично обрађена питања инвалидитета само у образовању, социјалној заштити и здравству, али ни у ова три сектора нису третирана сва права и могућности лица са инвалидитетом. Не постоје институционални капацитети за питања лица са инвалидитетом нити структуре за укључивање лица са инвалидитетом на свим нивоима. Лица са инвалидитетом се готово никако не запошљавају у државним институцијама, иако то може да се учини без значајнијих улагања.

Свеобухватна транзиција друштва у Босни и Херцеговини се у значајној мјери одразила и на начин организовања и рада удружења лица са инвалидитетом. Скоро у правилу структура организација лица са инвалидитетом је идентична организационом устројству Босне и Херцеговине. Организације лица са инвалидитетом, уз изузетак неколико нових организација, су организоване према врстама или узроку настанка инвалидности. Савези лица са инвалидитетом имају статус организација од јавног интереса у Републици Српској. На локалном нивоу финансирање организација лица са инвалидитетом се обезбјеђује дјелимично кроз буџете локалне заједнице, а већином путем различитих пројеката. Иако је покрет лица са инвалидитетом утицао на многе промјене у Босни и Херцеговини, мало тога је урађено када је у питању

образовање кадрова о питању права и могућности лица са инвалидитетом. Институције власти још увијек немају јасну визију будућег дјеловања у области инвалидитета, а с друге стране организације лица са инвалидитетом немају довољно утицаја и капацитета да промијене набоље тренутно стање у односу друштва према лицима са инвалидитетом.

У редовном систему образовања, питања инвалидитета се углавном не укључују. Уочено је да стручњаци имају само спорадичне представе о социјалном функционисању лица са инвалидитетом. Често нису ни информисани о посљедњим достигнућима у области у којој раде. Планови и програми за образовање стручних кадрова, владиног и невладиног сектора, а који пружају услуге лицима са инвалидитетом, нису усклађени са приступом базираним на људским правима и социјалним моделом. У невладином сектору лица са инвалидитетом нису довољно обучена за рад, што има за посљедицу да су ове организације немоћне да промијене ставове средине о лицима са инвалидитетом.

Организације лица са инвалидитетом су у посљедњих десет година покренуле низ активности како би подигле свијест о лицима са инвалидитетом и њиховим правима. Активности подизања свијести углавном се организују у урбаним подручјима, док у руралним не постоји чак ни евиденција о лицима са инвалидитетом. Стигма, као и осјећај мање вриједности, те немогућност да се задовоље основне потребе, негативно утичу на свијест лица са инвалидитетом и њихових породица о њиховим правима и могућностима. Посебно је тешка ситуација када су у питању ментално недовољно развијена лица и лица са вишеструким инвалидитетом. Они су препуштени бризи родитеља који су у исто вријеме и њихови представници и заступници, тако да су они као лица невидљиви у друштвеној заједници.

Лица са оштећењем слуха и вида имају ограничен приступ информацијама у различитим комуникацијама. У државним службама нису запослени знаковни тумачи, док лица са оштећењем вида ни једну информацију не могу да добију у писаном облику, јер се нигдје не користе штампачи на Брајевом писму. Медији у Босни и Херцеговини питања инвалидитета приказују на неприхватљив начин, често као

трагедију или сензацију, одржавајући тиме стереотипе о лицима са инвалидитетом.

У области културе и умјетности не постоје посебни програми који су намијењени лицима са инвалидитетом, а у редовним програмима нема адекватне приступачности објектима и информацијама. Лица са оштећењем вида немају приступ културним и умјетничким добрима због њихове неприлагођености и немогућности да користе Брајево писмо, информације на аудио техници или штампу са увећаним словима. У оквиру рада организација лица са инвалидитетом покренуте су иницијативе на локалном нивоу о питању културног живота лица са инвалидитетом, али су незнатне и дугорочно неодрживе, због несигурних извора финансирања. Једно од неотуђивих права у изграђеном демократском друштву је право на задовољавање религијских потреба. Религијски објекти су већином неприступачни, а лица са инвалидитетом најчешће се не прихватају у религијске заједнице. Вјерски службеници нису упознати са разним врстама инвалидитета, начином рада са лицима са инвалидитетом и њиховим потребама. Постојеће стање у највећој мјери, дакле, искључује лица са инвалидитетом из учешћа у културном, умјетничком и религијском животу. Приступачност окружења, услуга и информисања представља предуслов за остваривање друштвених контаката, независност и укључивање лица са инвалидитетом у свакодневни живот. Постојећи законодавни оквир о просторном уређењу и грађењу дјелимично доприноси да се отклоне архитектонске баријере, али се без увођења принципа универзалног дизајна и праћења примјене законских прописа адекватно не рјешава питање приступачности. Нису развијени програми изградње и додјеле социјалних станова лицима са инвалидитетом, нити програми прилагођавања становања, што у приватном и професионалном животу битно отежава и ограничава укључивање лица са инвалидитетом.

Закони о спорту и рекреацији дискриминаторски су према лицима са инвалидитетом, што онемогућава њихово учешће у спортским рекреативним активностима, а посебно искључује дјецу и жене са инвалидитетом. Прилази спортским и рекреативним теренима нису приступачни, а ни спортови који су карактеристични за лица са инвалидитетом нису довољно

развијени. Доступна буџетска средства нису довољна за даљњи развој и омасовљавање спортских активности за лица са инвалидитетом, а приликом додјеле средстава не води се рачуна да су спортови за лица са инвалидитетом скупљи јер захтијевају додатну техничку опрему. Олимпијски комитет не укључује довољно питања о параолимпијским спортовима у свој програм рада. Индивидуални ентузијазам лица са инвалидитетом, њихових пријатеља и родитеља нису довољни да се спорт за лица са инвалидитетом подржава и буде популаран.

Општеприхваћено стајалиште је да лица са инвалидитетом не могу да живе самостално, да оснују породицу - посебно за жене, да брину о себи и обављају свакодневне активности. За реализацију интимног и породичног живота лица са инвалидитетом не постоји системска подршка у Босни и Херцеговини, што се највише огледа у реализацији мајчинства. Већина лица са инвалидитетом живи у зависности од својих родитеља или других чланова породице, што се нарочито односи на жене са инвалидитетом. Не постоје програми подршке ментално недовољно развијеним лицима за самосталан живот. Приликом реализације права која су везана за породична питања, законима нису дефинисане бенефиције за породице чији су носиоци лица са инвалидитетом, сем у случају ратних војних инвалида. У посљедњих двадесет година буди се свијест код лица са инвалидитетом да и они имају могућност да стварају самосталан живота, па је један мањи број остварио свој породични живот.

Декларативно опредјељење да се обезбиједи право лицима са инвалидитетом да уживају људска права нема потврду у пракси. На свим нивоима власти Босне и Херцеговине не постоје посебно организоване институције за развијање механизма праћења стања у области инвалидности, премда су ова питања у одговорности и дужности државе и њених ентитета.

Опредјељење, циљеви и мјере за превазилажење постојећег стања

Одлучни да промијене стање какво постоји у области инвалидности и положај лица са инвалидитетом у друштву у Босни и Херцеговини;

С циљем да остваре људска права, слободу и достојанство свим лицима са инвалидитетом, и потпуно их укључе у друштво;

Опредијељени да створе услове за једнаке могућности у свим сегментима приватног и јавног живота и да уклоне све узроке и облике дискриминације;

Обезбјеђујући да равноправно учествују жене и мушкарци са инвалидитетом;

Поштујући принципе Стандардних правила Уједињених нација да се изједначе могућности за лица са инвалидитетом;

Уважавајући колики је значај да се испуне услови на путу ка Европској унији;

Држава Босна и Херцеговина, њени ентитети Федерација Босне и Херцеговине и Република Српска, као и Дистрикт Брчко Босне и Херцеговине, у оквиру својих уставних надлежности залагаће се да се спроводи јединствена Политика у области инвалидности у Босни и Херцеговини.

С циљем да се примијене међународни стандарди и хармонизује законодавство у области инвалидности:

- Ратификовати Конвенцију Уједињених нација о правима лица са инвалидитетом и друге међународне документе, који се тичу права лица са инвалидитетом. Ускладити законодавство са међународним документима.
- Усвојити одговарајуће законе, административне и друге мјере за остваривање људских права и основних слобода свих лица са инвалидитетом, без дискриминације по основу инвалидитета.
- Ставити ван снаге све законе, подзаконска акта и праксу дискриминације лица са инвалидитетом, а посебно лица

са инвалидитетом која су изложена вишеструкој дискриминацији: жена и дјевојчица, дјеце, старијих лица и етничких мањина.

С циљем да се елиминише дискриминација по основу инвалидитета, да се уведе социјални приступ у питањима инвалидитета и примијене јединствени критеријуми за оцјену степена инвалидитета и преосталих способности:

- Развити јединствени институционални модел за оцјену степена инвалидности и преостале способности за сва лица са инвалидитетом без обзира на узраст и узрок настанка инвалидитета, који би имао јединствене критеријуме и процедуру која се заснива на Међународној класификацији функционисања Свјетске здравствене организације.

С циљем да се обезбиједи људско достојанство и социјална сигурности лица са инвалидитетом и њихових породица, те да се ублаже негативне посљедице које настају због инвалидности:

- Развити систем социјалне сигурности који је доступан свим лицима са инвалидитетом, који обезбјеђује потребне облике подршке и стимулише коришћење преосталих радних и других способности лица са инвалидитетом, а који их не искључује и не дискриминише.
- Спровести реформу пензионо-инвалидског осигурања које ће укључити права лица са инвалидитетом и по основу инвалидности.
- Обезбиједити да трошкови који настају због инвалидитета не оптерећују лица са инвалидитетом нити њихове породице и стараоце.
- Развијати систем мјешовитих и мултидисциплинарних социјалних услуга у локалним заједницама, примјерених специфичним потребама лица са инвалидитетом, водећи рачуна о старосној доби и полу.

- Стварати услове за деинституционализацију система подршке лицима са инвалидитетом кроз службе за подршку у локалним заједницама.
- Обезбиједити да лица са инвалидитетом остварују посебна права у оквиру социјалне заштите само онда када се та права односе специфично на инвалидност, а да сва остала права из социјалне заштите остварују на начин и на мјестима гдје их остварују и остали грађани.
- Омогућити да лица са инвалидитетом учествују у свим процесима планирања социјалне политике, те развијању и праћењу реализације програма социјалне заштите.
- Омогућити лицима са инвалидитетом, без обзира на пол и старосну доб, доступне и приступачне службе за подршку у организационом, архитектонском, информативном и програмском смислу.
- Развијати службе у локалним заједницама уз примјену индивидуализованих планова, који подстичу активизам и подржавају независност и самосталност лица са инвалидитетом на свим пољима, укључујући и самосталан живот.
- Радити на обезбјеђивању услова да сама лица са инвалидитетом врше избор врста и начина пружања услуга, као и пружаоца услуга.
- Омогућити лицима са инвалидитетом да приступе и користе службе за грађанство под једнаким условима.

С циљем да се оствари највиши могући стандард здравља без дискриминације по основу инвалидности:

- Омогућити да све лица са тешким и вишеструким инвалидитетом имају право на здравствено осигурање и здравствену заштиту без дискриминације по основу инвалидности.
- Предузети све одговарајуће мјере како би се обезбиједио приступ здравственим услугама и медицинској рехабилитацији свим групама лица са инвалидитетом, посебно лицима са вишеструким инвалидитетом, женама и дјевојчицама, дјечи и старијим лицима.

- Развијати различите облике медицинске рехабилитације приступачне за сва лица са инвалидитетом.
- Развијати различите програме и мјере којим ће се подстицати рад на превенцији инвалидности.

С циљем да се обезбиједи једнаке могућности и користе преостале способности уз виши степен укључивања у друштвену заједницу:

- Обезбиједити лицима са инвалидитетом право на бесплатна, индивидуално прилагођена помагала, која на било који начин надомјешћују или замјењују изгубљене или оштећене дијелове тијела, органе и чула, и омогућавају потпуну или максимално могућу самосталност у обављању свакодневних животних и радних активности.

С циљем да се створе једнаки услови и приступачно окружење за потпуно укључивање лица са инвалидитетом у процесе образовања:

- Свим лицима са инвалидитетом обезбиједити право на образовање и цјеложивотно учење с посебном пажњом на gender приступ.
- Обезбиједити инклузивни систем образовања на свим нивоима, омогућавајући алтернативно школовање у специјалним установама сходно потребама и најбољем интересу дјеце и одређивању родитеља.
- Развијати програме животних вјештина које су лицима са инвалидитетом неопходне како би олакшале њихово пуно и једнако учешће у образовању и друштву.
- Развијати програме додатног образовања наставног особља, укључујући образовање и ангажман наставника који су и сами лица са инвалидитетом.
- Развијати програме приступачности, помагала и литературу у доступним техникама (Брајево писмо, знаковни језик, звучна техника, штампа са увећаним словима, прилагођен садржај) за све нивое образовања,

те тумаче знаковног језика, других невербалних облика комуникације, као и друге облике подршке за образовање лица са инвалидитетом.

С циљем да се оспособе за коришћење преосталих способности, успјешно учешће на тржишту рада, запошљавање и смањење сиромаштва:

- Радити на обезбјеђивању услова да лица са инвалидитетом кроз различите облике хабилитације и рехабилитације постигну максималну самосталност, потпуне физичке, менталне, социјалне и професионалне капацитете, и потпуну укљученост и учешће у свим аспектима живота.
- Развијати програме професионалног оспособљавања, запошљавања и усавршавања, уз омогућавање приступа програмима цјеложивотног учења лицима са инвалидитетом.
- Радити на обезбјеђивању права на рад лицима са инвалидитетом кроз све облике запошљавања, уз спречавање дискриминације по основу инвалидитета.
- Радити на обезбјеђивању увођења обавезне квоте и других стимулативних мјера за запошљавање лица са инвалидитетом.
- Охрабривати запошљавање лица са инвалидитетом на тржишту рада. За оне који нису у могућности да се запосле на тржишту рада треба да омогући запошљавање под посебним условима. Подстицати и помагати оснивање и развој посебних предузећа за запошљавање лица са инвалидитетом, пружајући финансијску и стручну помоћ, те административне и друге погодности за њихов ефикасан рад и пословање.
- Развијати програме за адаптацију и опремање радних мјеста и прилагођавање радне средине лицима са инвалидитетом.

С циљем да се интегрише и подржи укључивање лица са инвалидитетом у главне економске токове друштва:

- Радити на стварању услова за учешће лица са инвалидитетом у процесу развијања економске политике.
- Укључити питања инвалидности у макроекономску политику: фискалну, царинску и монетарну политику, политику управљања каматним стопама и политику расподјеле јавне потрошње.
- Радити на развијању услова за усмјеравање средстава из јавних буџета, фондова и других извора за подршку лица са инвалидитетом, њиховим организацијама и привредним друштвима за запошљавање лица са инвалидитетом.

С циљем развоја структура и капацитета за област инвалидности државних институција и организација лица са инвалидитетом, као и укључивања инвалидности у главне токове друштва, програме и мјере владиног и невладиног сектора:

- Радити на развијању структуре и капацитета за област инвалидности и укључити питање инвалидности као питање поштовања и остваривања људских права у оквиру свих институција власти, а у секторима као што су образовање, социјална заштита, здравство и запошљавање развити прилагођене програме за лица са инвалидитетом.
- Радити на стварању правних, материјалних, финансијских и других претпоставки за формирање, развијање и рад организација лица са инвалидитетом у свим срединама. Предузети мјере с циљем да се подржи организовање жена са инвалидитетом и њихово укључивање у рад организација лица са инвалидитетом.
- Развијати критеријуме по којима ће се обезбјеђивати финансирање рада организација лица са инвалидитетом као и критеријуме за праћење успјешности рада организација како би се подршка пружала у складу са оствареним резултатима.
- Прихватити организације лица са инвалидитетом као партнере и признати им савјетодавну улогу приликом припремања предлога закона, административних и

других мјера из области инвалидности, као и праћења и евалуације њихове примјене.

- Радити на обезбјеђивању континуиране едукације и сензибилизирању свих актера у држави који се у свом раду сусрећу са питањима од интереса за лица са инвалидитетом.
- Радити на обезбјеђивању континуиране едукације лица са инвалидитетом за лобирање и учешће у креирању политике, стратегије, програма и акција.

С циљем да се промијене односи заједнице, разбију стереотипи и елиминишу предрасуде о лицима са инвалидитетом, јача људско достојанство и самопоуздање лица са инвалидитетом и њихових породица:

- Радити на обезбјеђивању континуираног подизања свијести о правима, способностима и могућим доприносима лица са инвалидитетом у свим областима живота и рада, укључујући њихове породице, а водећи рачуна о старосној доби и полу.
- Различитим мјерама радити на томе да се обезбиједи употреба знаковног језика и Брајевог писма, те додатне службе помоћи у свим облицима комуникације.
- Радити на томе да се обезбиједи лицима са инвалидитетом информације које су намијењене широј јавности, у приступачном облику, на вријеме и без додатних трошкова.
- Радити на томе да се обезбиједи механизми за достављање правовремених информација лицима са инвалидитетом, родитељима и старатељима, с циљем да се адекватно третирају дјеца и одрасла лица са инвалидитетом.

С циљем да се остваре сва људска права лица са инвалидитетом и уклоне све баријере за њихово пуно укључивање у друштвене токове:

- Континуирано радити у свим јавним установама на томе да се обезбиједи приступачност, уклоне архитектонске и

друге баријере и уведу елементи информационе и друге подршке за глуве и наглуве, слијепе и слабовиде, те лица са менталним и интелектуалним потешкоћама.

- Омогућити доступним рјешавање стамбеног питања лицима са инвалидитетом кроз куповину станова под повољнијим условима, програме социјалног становања и адекватну адаптацију постојећег стана.
- Различитим мјерама подстицати лица са инвалидитетом на самосталан живот, укључујући подршку за оснивање породица, репродуктивно здравље и брачни живот, право на родитељство и васпитавање дјеце.

С циљем да се оствари људско достојанство, лични интегритет, друштвени, интимни и породични живот:

- Радити на стварању услова да лица са инвалидитетом имају осмишљен живот у породици, да се поштују и уважавају њихове жеље и потребе, поспјешују могућности за укључивање и пружање доприноса у заједници.
- Стимулисати пуни лични интегритет лица са инвалидитетом у друштву и задовољење интимног и породичног живота у природном окружењу.
- Омогућити лицима са инвалидитетом да задовоље културне и умјетничке потребе на приступачан начин, те подстицати специфично стваралаштво лица са инвалидитетом у културном, умјетничком и интелектуалном раду.
- Радити на омогућавању приступа и коришћења културно-умјетничких добара лицима са оштећеним видом у одговарајућим техникама (Брајево писмо, аудио техника или штампа са увећаним словима).
- Радити на омогућавању задовољавања вјерских потреба лица са инвалидитетом на њима приступачан начин. Подстицати вјерске установе на сарадњу са организацијама лица са инвалидитетом како би се вјерске активности учиниле приступачнијим лицима са инвалидитетом.

- Радити на омогућавању једнаких права и могућности за лица са инвалидитетом за бављење спортским и рекреативним активностима. Подстицати спортске организације да стварају могућност да лица са инвалидитетом учествују у спортским и рекреативним активностима, нарочито код дјече и жена са инвалидитетом.

С циљем да се оствари равноправности полова у свим сферама јавног и приватног живота лица са инвалидитетом:

- Предузети мјере којим ће се подржавати и стимулисати равноправно учешће жена и мушкараца са инвалидитетом у структурама власти, процесима доношења одлука и покрету лица са инвалидитетом.

С циљем да се створе услови за реализацију, праћење и евалуацију Политике у области инвалидности:

- Радити на обезбјеђивању укључивања података о лицима са инвалидитетом у све процесе прикупљања и обраде података у складу са међународним стандардима.
- Планирати стална и повремена истраживања у области инвалидности као и о родној равноправности у популацији лица са инвалидитетом. Укључити лица са инвалидитетом у прикупљање, планирање и ширење ових података.
- Основати независна тијела која ће пратити реализацију ове политике, у које ће бити укључени представници институција власти и лица са инвалидитетом.
- Обезбиједити да се на основу ове политике израде стратегије и акциони планови на свим нивоима, праћени одговарајућим буџетским средствима за њихову припрему и имплементацију.

Based on article 5 of Law on Official Gazette of Bosnia and Herzegovina ("Official Gazette BH", number 1/97), and with goal of creating conditions for realisation, monitoring and evaluation of the "Disability Policy in Bosnia and Herzegovina" Document, Bosnia and Herzegovina Ministry of Civil Affairs

in the Official Gazette of Bosnia and Herzegovina, number 76/08 from September 22, 2008 is announcing that

on the 46th session held on May 8, 2008 the Bosnia and Herzegovina Council of Ministers reviewed and adopted the "Disability Policy in Bosnia and Herzegovina" Document, as is in the following text.

DISABILITY POLICY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

This Disability Policy was prepared within the “Support to the Disability Policy Development in Bosnia and Herzegovina” project implemented by the Directorate for Economic Policy Planning of Bosnia and Herzegovina, Ministry of Labour and Social Policy of Federation of Bosnia and Herzegovina, Ministry of Health and Social Welfare of Republic of Srpska and the Independent Bureau for Humanitarian Issues and supported by the Republic of Finland. Persons with disabilities, unions and associations of persons with disabilities, government institutions, non-government organisations, service providers and private sector all took part in its development.

Introduction

The Universal Declaration of Human Rights, the Convention of the United Nations on the Rights of Persons with Disabilities, as well as other conventions and international documents are based on the fundamental principle that every person has inborn, equal, inalienable and universal rights which stem from the dignity of being a human being.

The Constitution of Bosnia and Herzegovina, constitutions of its entities, namely the Federation of Bosnia and Herzegovina and Republika Srpska, and the Statute of Brčko District guarantee the highest level of the internationally recognised human rights. Bosnia and Herzegovina pledged, through its Constitution, to ensure an equal and full scope of all human rights for all of its citizens, as well as the right of protection against discrimination on any ground, including on the ground of disability.

However, human rights guaranteed by the international documents and the Constitution of Bosnia and Herzegovina, which are also defined by the Standard Rules on Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities, adopted in 2003 by the Council of Ministers, still remain mostly unavailable to persons with disabilities in Bosnia and Herzegovina.

It is estimated that as much as 10% of population of Bosnia and Herzegovina has physical, sensory, developmental, mental or emotional forms of disability, with 30% of the population being either directly or indirectly affected by the consequences of

disability. At the same time, most of these persons are exposed to isolation and unnecessary suffering due to stereotypes and obsolete practices. Poverty and unemployment most severely affect persons with disabilities, while even those of them who are employed receive minimum wages in most cases. Close to two thirds of the total adult population of persons with disabilities live either close to or below the poverty line. Significant social, educational, economic, physical and transport barriers prevent the majority of persons with disabilities from enjoying their basic rights. This situation is not only morally unacceptable, it also has a significant negative impact on the economy of the country and the quality of life for each person with disabilities in Bosnia and Herzegovina.

The approach which serves as a basis for the call of all persons with disabilities in Bosnia and Herzegovina for a change in the attitude of the society towards disability issues is based on the universally accepted values, which are as follows:

Democracy and human rights are based on the principle that the right to live is inalienable and inviolable; that all persons are born equal and have inalienable rights, such as the right to life, freedom and pursuit of happiness. Persons with disabilities have the absolute right and responsibility to fully and equally participate in the society and to try and improve the quality of their lives in any way they see fit. Governments, the private sector, non-government organisations and all individuals should take part in realisation of promises woven into the fabric of the fundamental principles of democracy, equality and human rights in order to enable the persons with disabilities to live independently, be productive and involved in all forms of private and public life.

Full-fledged membership of Bosnia and Herzegovina in the European Community is a common goal, which Bosnia and Herzegovina, its entities the Federation of Bosnia and Herzegovina and Republika Srpska, and Brčko District all strive for. Accession into the European Union would commit Bosnia and Herzegovina to harmonise all of its systems and its social security with the European standards. This goal determines amendments to and harmonisation of the existing legislation in the area of social protection including the laws that regulate the disability issues.

Social inclusion is one of the cornerstones of the socio-economic development, strategy and policy of the European Union. At the same time, socially excluded persons remain one of the most significant problems in Bosnia and Herzegovina. 50.32% percent of population of Bosnia and Herzegovina is socially excluded for some reason, and it is assumed that the number of socially excluded persons with disabilities is much higher, which makes the social inclusion the main political goal of Bosnia and Herzegovina and it makes defining the priorities for social inclusion an important mechanism of accession into the European Union and acceptance of its standards, experiences and practices. The Disability Policy is the basic guideline for strengthening social inclusion of persons with disabilities in Bosnia and Herzegovina.

The Disability Policy is based on the following principles: human rights, strengthening of socio-cultural capacities and institutions, strengthening of local communities, inclusion of persons with disabilities, gender equality, social inclusion, cooperation between different sectors, policy of mixed protection and availability of information to all persons with disabilities.

The goal of the policy of Bosnia and Herzegovina, its entities the Federation of Bosnia and Herzegovina and Republika Srpska, and Brčko District is to enable all persons with disabilities to accomplish the highest possible life potential, respect and dignity, independence, productivity and equal participation in the society in the most productive and the most accessible environment. The laws, by-laws and programmes which enable persons with disabilities to accomplish these goals should be initiated, funded and implemented by the government institutions, the private and non-government sectors and individuals.

Assessment of the Existing Situation

The laws which regulate the area of employment, labour, social and child protection, education, protection of veterans and disabled veterans, pension and disability insurance, health protection, urban planning and construction, as well as issues of organisation and association, inadequately treat the issues of persons with disabilities. In addition, these laws are not mutually harmonised, which results in the different treatment of the same

problem, creating the foundation for an unequal status and discrimination of persons with disabilities.

The causes of disability, the place of residence and lack of harmonised criteria that serve as a basis for distribution of benefits resulted in inconsistencies in rights exercised by individual persons with disabilities. Discrimination is an everyday occurrence in the lives of persons with disabilities, regardless of the fact that laws in place ban discrimination on the basis of disability. The most vivid illustration of discrimination is the fact that disability benefits paid for the same level and type of disability range from KM 41.00 to KM 1,700.00.

The assessment of the level of disability in Bosnia and Herzegovina is made in an inconsistent manner and is only based on the medical model, failing to incorporate the International classification of Functioning of the World Health Organisation.

The records and data on persons with disabilities are not kept in line with the unique standards and are incomplete, which stands in a way of their efficient use and analysis. A number of different projects implemented in Bosnia and Herzegovina, which focused on the research based on a small sample of persons with disabilities indicated a poor position and status of persons with disabilities in the society.

Decentralisation of the system of health insurance and health protection in the Federation of Bosnia and Herzegovina as well as the different economic potential of entities, namely the Federation of Bosnia and Herzegovina and Republika Srpska, and the cantons, results in an unequal scope of rights exercised by insured persons under the mandatory health coverage, and in their unequal access to all levels of health protection and to appropriate healthcare institutions.

Exercising rights to health protection by persons with disabilities is influenced by the discrimination of persons with disability on account of cause of disability, the inappropriate system of health protection funding, unreasonable distribution of funds to different levels of health protection, inadequate organisation and inadequate amount of equipment available to the healthcare institutions, inaccessibility, inadequate training of medical and paramedic staff, lack of control over the quality of

provision of health services, lack of expenditure control and other factors.

Accessibility to health services is inconsistent, which applies both to services provided in the primary health protection (differences between rural and urban communities, differences between entities and cantons), as well as to the specialist services and more complex healthcare services. Persons with disabilities cannot exercise the right to health protection unless they are insured, and they cannot be insured only on the basis of their disability, which is the reason why a significant number of persons with disabilities do not have health insurance coverage or the possibility to use health protection, which results in further deterioration of their health and further increase of the level of disability.

There is no single, consistently developed system of organisation, funding and implementation of activities that focus on prevention of disability and health education in Bosnia and Herzegovina. Industry safety is reduced to an almost negligible level, which results in more frequent health incidences among workers and in an overall increase in number of persons with disabilities.

Medical rehabilitation is only partially accessible and partially adapted to persons with disabilities. It is provided at all levels of health protection to some extent. The majority of the existing institutions for medical rehabilitation are inadequately equipped with staff who are insufficiently trained in specific needs of persons with disabilities.

Persons with disabilities are entitled to orthopaedic, visual, hearing and other aids, on the basis of by-laws in effect in the area of health insurance. In exercising their rights to aids, discrimination occurs on the basis of origin and type of disability as well as on the basis of the place of residence, with right to the same aid exercised or not exercised under different conditions. Aids which could be procured through health insurance funds are in most cases inappropriate and not in line with the current technical developments, while for certain persons with disabilities it is impossible to procure the necessary aids through health insurance funds. The participation of funds is inconsistent in procurement of aids and generally insufficient for procurement of quality aids, while

personal contribution of the insured person remains substantial. Terms for use of aids differs, they are often provided for an extensive period of time, or for permanent use, while in some cases, the terms of use depend on the age of the insured person. In most cases, beneficiaries do not have a say in selection of the manufacturer or the quality of the product, nor are they provided with product information. Inability to get appropriate aids results in further isolation of persons with disabilities, their inability to use their remaining abilities and their unequal participation in all forms of public and private life.

The existing regulations clearly highlight the right of every child to be raised and educated under equal conditions. The difficulties experienced by children and youth with disabilities in exercising this right include poor accommodation and poor material conditions, architectural and urbanism barriers as well as informational barriers, inconsistent distribution of the institution network, inadequately trained professional staff, prejudice, inaccessible textbooks, sources of information and didactic aids. A developed system of special education schools with a limited number of children and youth with disabilities trained is in place but the status of these institutions is not clear and in most cases, these schools do not have appropriate conditions to provide adequate education. Educational institutions in most cases do not allocate the funds necessary to implement programmes of inclusive education for children and youth with disabilities. Training of educational staff does not incorporate courses which would prepare them for work with children and youth with disabilities. Inaccessible and inappropriate professional training excludes the majority of persons with disabilities and poses either a limiting factor in their development and their training for living and work or a complete obstacle to it.

In the conditions where labour market laws are the main driving force, there are no appropriate options for educating and training persons with disabilities for certain professions, appropriate both to their abilities and to the demand and supply dictated labour market. There is not a sufficient number of institutions for professional rehabilitation of persons with disabilities, while the problems that persist in the existing such institutions include: undefined objectives and mandates of work, inadequate knowledge of the process of inclusive education and

lack of professional expertise to provide retraining and additional training of staff. The existing incentives of employment programmes include a number of measures for co-financing employment, self-employment and training of unemployed persons with disabilities.

The employment policy generally promotes the principle of non-discrimination on any basis, including disability. The principles of non-discrimination and labour rights are however not implemented, because the measures of promoting employment of persons with disabilities are not defined. There is no incentive for employers to employ persons with disabilities, nor are there programmes for start-up, development and operation of special enterprises for employment of persons with disabilities. In addition, persons with disabilities are not given precedence in employment in the public sector.

In Republika Srpska, the Law on Professional Rehabilitation and Employment of Persons with Disabilities is in effect since 2004, while in the Federation of Bosnia and Herzegovina, a similar law is being reviewed in the parliamentary procedure. The Law in effect in Republika Srpska regulates quota employment, self-employment and employment through protected enterprises and protected forms of employment. The downside of the Law is reflected in the fact that it is not harmonised with other laws, so the bonuses and benefits prescribed by the Law cannot be fully used in practice. The law on professional rehabilitation, training and employment of persons with disabilities is in accordance with other laws when it comes to the issue of tax exemption (Republic of Srpska, Official Harold number 91/06). In Bosnia and Herzegovina, in addition to Republic of Srpska's Fund for professional rehabilitation and employment of persons with a disability, there are no services to support employment of persons with disabilities. The existing situation caused exclusion of persons with disabilities from the labour market, resulting in their very high rate of unemployment, which is the reason persons with disabilities belong in the category of population at risk of extreme poverty further increasing their social exclusion.

There is no state or entity social security policy. The approaches of different sectors are not harmonised and discrimination on the basis of disability is still present in provision of guaranteed social security. The funding of measures of social

security in the area of disability in Bosnia and Herzegovina falls substantially below the European and regional averages, while the allocation for protection of veterans and disabled veterans amounts to two thirds of the total allocated for social benefits. Protection of children with disabilities and their families is not adequately designed and it does not include all aspects of child protection and other types of protection, which is especially prominent in the Federation of Bosnia and Herzegovina. Part of the rights which persons with disabilities are entitled to under the pension and disability insurance system is “mislocated” in the system of social protection putting persons with disabilities into a much more vulnerable position.

The social protection of persons with disabilities is dominated by the measures focusing on financial benefits and institutional care, while social service institutions remain underdeveloped, mainly disorganised within the system and dependant on specific projects. In most cases, the existing staff and institutional mechanisms are unadjusted to the needs, prone to stereotypes and reluctant to open up to new approaches. This area is mostly based on rights and status, rather than on individual needs. The approach is based on categorisation of persons with disabilities. Detection and registration of persons with disabilities are not adequately organised within institutions, which makes it impossible to plan programmes of social protection for a large number of persons with disabilities. The amount of financial benefits is insufficient to meet the real needs for persons with disabilities and their families. Financial benefits for care and assistance provided by other persons are considered an income for supporting persons with disabilities, rather than a support for independent functioning. The family is fundamental and is the only support mechanism for persons with disabilities, since the society has not developed proper support mechanisms neither for the family nor for persons with disabilities. Persons with disabilities have limited access to technical resources and equipment, interpretation services, care and assistance, personal assistance and aids even though they participate with substantial financial contribution in provision and procurement of these resources and services. Alternative forms of care in the community are not developed, and even in cases where they are in place, their capacity is limited and they are not accessible to all persons with disabilities.

As a result of activism of persons with disabilities and their associations, as well as implementation of different programmes for reform of education, social protection and healthcare systems, in certain areas different pilot programmes of support emerged as examples of good practice. Most of these programmes of support in public and civil sector are neither institutionalised, nor sustainable; their impact remains limited and their mutual cooperation non-existent.

Strategies and action plans of macroeconomic policies do not include disability issues. Unfavourable taxation and high amount of payroll taxes, other taxes, fees and charges and lack of harmonisation between taxation laws and *lex specialis* have an impact on the general unemployment and poverty of persons with disabilities.

State institutions have partly dealt with disability issues, which remained limited to the area of education, social protection and healthcare, although all rights and opportunities of persons with disabilities are not sufficiently covered by these three sectors. There are no institutional capacities to deal with disability issues nor is there a structure for including persons with disabilities at all levels. Persons with disabilities are almost never employed by state institutions, though no substantial investment would be required for it.

An all-encompassing transition of the society in Bosnia and Herzegovina made a significant impact on the organisation and operation method of associations of persons with disabilities. It is almost a rule that the structure of organisations of persons with disabilities represents a mirror image of the organisational structure of Bosnia and Herzegovina. Organisations of persons with disabilities, with the exception of several newly established organisations, are organised by types or causes of disability. The Unions of persons with disabilities have the status of organisations of public interest in Republika Srpska. At the local level, the funding for organizations of persons with disabilities is provided partially through local community budgets, with most of the funding still provided through different projects. Although the Movement of Persons with Disabilities affected many changes in Bosnia and Herzegovina, little has been done when it comes to staff training in the area of rights and opportunities of persons with disabilities. The

authorities still do not have a clear vision on their future activities in the area of disability. At the same time, organisations of persons with disabilities do not have enough power and enough capacities to improve the current situation and change for the better the current attitude of the society to persons with disabilities.

Disability issues are in most cases not included in the system of regular education. It was noted that experts have only sporadic ideas on social functioning of persons with disabilities. They are often not even informed of the latest achievements in their area of expertise. Curricula for training professional staff in the government and non-government sector involved in provision of services to persons with disabilities are not harmonised with the approach based on human rights and social model. In the non-government sector, persons with disabilities are not adequately trained to work, and as a result, these organisations are unable to change the society's attitudes on persons with disabilities.

Over the past ten years, organisations of persons with disabilities have initiated a number of activities to raise public awareness of persons with disabilities and their rights. The awareness raising campaigns are in most cases initiated in urban areas, while in rural areas, there is not even a record of persons with disabilities. Stigma, the feeling of inferiority and an inability to meet the essential needs have had a negative effect on the awareness of persons with disabilities and their families regarding their rights and opportunities. The situation is particularly difficult when it comes to persons with mental disabilities and persons with multiple disabilities. They are left to parents who are both their representatives and their advocates, making them invisible as persons in the community.

Persons with hearing impairments and visual impairments have limited access to information in different forms of communication. The state services do not have interpreters of sign language among their staff, while persons with visual impairments are unable to obtain any information in written form, because Braille alphabet printers are not in use in any of the institutions. The media in Bosnia and Herzegovina present disability issues in an unacceptable way, often as a tragedy or sensationalism, thus further contributing to persisting stereotypes on persons with disabilities.

In the area of culture and art, there are no special programmes designed for the benefit of persons with disabilities, while the facilities and information provided in regular programmes remain inaccessible. Persons with visual impairments do not have access to cultural and artistic heritage, due to their inaccessibility, as well as due to inability to use Braille alphabet, information presented in audio format or in print with enlarge letters. As a part of activities of organisations of persons with disabilities, initiatives were made at the local level in the area of cultural life of persons with disabilities, but those initiatives turned out to be insignificant and unsustainable in the long run, as a result of uncertain sources of funding. One of inalienable rights of persons with disabilities in a developed democratic society is the right to meet religious needs. Religious edifices are mostly inaccessible, while persons with disabilities are in most cases not accepted into religious communities. Priests are not familiar with different types of disabilities, methods of work with persons with disabilities and their needs. The existing situation in most cases results in exclusion of persons with disabilities preventing them from participating in cultural, artistic and religious life. Accessibility to facilities, services and information represents a condition for successful social contacts, independence and inclusion of persons with disabilities into everyday life. The existing legal framework regulating urban planning and construction partially contributes to removal of architectural barriers. However, without introduction of principles of universal design and monitoring of implementation of legislation, the issue of accessibility cannot be resolved. The programmes of construction and allocation of social apartments to persons with disabilities are not developed, nor are the programmes of adaptation of existing residential facilities, which significantly hinders and limits inclusion of persons with disabilities.

The laws regulating sport and recreation discriminate against persons with disabilities, which prevents their participation in sport and recreational activities, and excludes children and women with disabilities to the highest degree. Access to sport and recreational facilities is not accommodated to persons with disabilities. Sports typical for persons with disabilities are underdeveloped. The available budget resources remain insufficient for further development of sport activities and significant increase of the number of persons with disabilities involved in them, while the fact

that sports activities of persons with disabilities require more funding due to necessity of provision of additional technical equipment, remains disregarded. The Olympic Committee does not sufficiently integrate the issue of Para Olympic sports into its programme. Individual enthusiasm of persons with disabilities, their friends and parents is not sufficient to provide support and popularity of sports for persons with disabilities.

It is a generally accepted view that persons with disabilities are unable to live independently, start a family (this view particularly affects women), take care of themselves and perform everyday activities. There is no systemic support to realisation of intimate and family life of persons with disabilities, which is mostly reflected in realisation of motherhood. The majority of persons with disabilities are dependent on their parents or other family members, which particularly applies to women with disabilities. There are no programmes of support for persons with mental disabilities to enable them to live independently. In realisation of rights relating to family issues, the laws do not define benefits for families headed by persons with disabilities, with the exception of disabled veterans of war. Over the past 20 years, persons with disabilities gradually became aware of the possibility for independent living, and a small percentage of them have started families and have realised a family life.

Declarative view that persons with disabilities should be able to enjoy their human rights is not confirmed in practice. Specially organised institutions that would be responsible for development of mechanisms for monitoring the situation in the area of disability are not in place in any of the levels of authority in Bosnia and Herzegovina, despite the fact that these issues fall under the competency of the state and its entities.

Orientation, goals and measures to overcome the existing situation

Determined to change the existing situation in the area of disability and bring about the change of position of persons with disabilities in the society of Bosnia and Herzegovina;

Aiming to exercise human rights and ensure freedoms and dignity of all persons with disabilities and their full inclusion in the society;

Oriented to create conditions for equal opportunities in all segments of private and public life and remove all causes and forms of discrimination;

Ensuring equal participation of women and men with disabilities;

Respecting principles of the Standard Rules of the United Nations on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities;

Considering the importance of fulfilment of conditions on the path towards the European Union;

The Republic of Bosnia and Herzegovina, its entities, the Federation of Bosnia and Herzegovina and Republika Srpska, and Brčko District of Bosnia and Herzegovina, each acting within its constitutional competencies, will contribute to implementation of the unique Disability Policy in Bosnia and Herzegovina.

Aiming at implementation of the international standards and harmonisation of legislation in the area of disability:

- Ratify the Convention of the United Nations on rights of persons with disabilities and other international documents, which deal with rights of persons with disabilities. Harmonise the legislation with the international documents.
- Adopt appropriate laws, administrative and other measures to enable all persons with disabilities to exercise their human rights and fundamental freedoms, without discrimination on the basis of disability.
- Declare ineffective all laws, by-laws and practices that discriminate against persons with disabilities, especially persons with disabilities who are exposed to discrimination on multiple grounds, such as: women and girls, children, elderly persons and ethnic minorities.

In order to eliminate discrimination on the basis of disability, introduce social approach to disability issues and apply unique criteria for assessment of level of disability and the level of the remaining abilities:

- Develop a unique institutional model for assessment of the disability level and the level of the remaining abilities for all persons with disabilities, regardless of age and cause of their disability. Such model should employ unique criteria and procedure based on the International Classification of Functioning of the World Health Organisation.

In order to ensure human dignity and social security of persons with disabilities and their families and alleviate negative consequences of disability:

- Develop a system of social security accessible to all persons with disabilities, which does not exclude or discriminate against and which will include necessary forms of support and stimulate use of the remaining working and other abilities of persons with disabilities.
- Implement reform of pension and disability insurance which will also include rights of persons with disabilities.
- Ensure that expenditures incurred as a result of disability do not pose a burden to persons with disabilities and their families and foster parents.
- Develop a system of mixed and multidisciplinary social services in local communities, appropriate for specific needs of persons with disabilities, taking into account the age and gender of users of those services.
- Create conditions for deinstitutionalisation of the support system for persons with disabilities, through introduction of support services in local communities.
- Ensure that persons with disabilities exercise special rights within the system of social protection only when those rights relate specifically to their disabilities, while all of their other rights under the system of social protection should be exercised in the same way and at the same locations as exercised by other citizens.

- Enable persons with disabilities to participate in all processes of planning social policy and development and monitoring of implementation of social protection programmes.
- Provide persons with disabilities, regardless of their gender and age, with available and accessible support services in organisational, architectural, informational and programme sense.
- Develop services in local communities employing individual plans, to encourage activism and promote independence of persons with disabilities in all areas, including independent living.
- Work to create conditions for persons with disabilities to choose types and methods of provision of services, as well as service providers.
- Enable persons with disabilities to access and use services provided to other citizens, under equal conditions.

In order to accomplish the highest possible standard of health without discrimination on the basis of disability:

- Provide all persons with severe and multiple disabilities with the entitlement to health insurance and healthcare, without discrimination on the basis of disability.
- Take all necessary steps to ensure access to healthcare services and medical rehabilitation to all groups of persons with disabilities, especially persons with multiple disabilities, women and girls, children and elderly persons.
- Develop different forms of medical rehabilitation accessible to all persons with disabilities.
- Develop different programmes and measures to encourage activities of disability prevention.

In order to create equal opportunities, enable use of the remaining abilities and encourage higher level of inclusion into the social community:

- Enable persons with disabilities to enjoy the right to free of charge, individually customisable aids, which serve to complement or replace lost or injured body parts, organs and senses and enable full or maximum possible independence in performing everyday private and professional activities.

In order to create equal conditions and accessible environment for full inclusion of persons with disabilities in the process of education:

- Enable all persons with disabilities to enjoy the right to education and a life-long learning, paying special attention to a gender sensitive approach.
- Ensure an inclusive system of education at all levels and enable alternative schooling in specialised institutions, depending on the needs and best interests of children and on choices made by the parents.
- Create programmes of development of life skills that persons with disabilities need to have in order to make it easier for them to fully and equally participate in education and society in general.
- Develop programmes of additional education for teachers, including education and engagement of teachers with disabilities.
- Develop programmes for accessibility and provide aids and sources of information in accessible techniques (Braille alphabet, sign language, audio formats, print with enlarged letters, adapted contents) for all levels of education and interpreters of sign language, other non-verbal forms of communication as well as other forms of support to education of persons with disabilities.

In order to enable persons with disabilities to use their remaining abilities, successfully participate in the labour market, get employment and decrease poverty:

- Resort to different forms of habilitation and rehabilitation to create conditions for persons with disabilities to accomplish maximum independence and realise their full physical, mental, social and professional potential and full inclusion and participation in all aspects of life.
- Develop programmes of professional training, employment and professional development and enable access to programmes of life-long learning for persons with disabilities.
- Work to enable persons with disabilities to enjoy right to work, through all forms of employment, preventing at the same time discrimination on the basis of disability.
- Work to introduce mandatory employment quota and other measures to encourage employment of persons with disabilities.
- Encourage employment of persons with disabilities in the labour market. Set employment requirements under special conditions for those who are unable to find employment in the labour market. Encourage and support establishment and development of special enterprises for employment of persons with disabilities, by providing financial and professional support and administrative and other benefits for their efficient operation.
- Develop programmes of adaptation and provision of necessary workplace equipment and adapt the work environment to the needs of persons with disabilities.

In order to facilitate integration and provide support to persons with disabilities to get integrated into society's economic mainstream:

- Work to create conditions for participation of persons with disabilities in the process of development of economic policy.
- Include disability issues in macroeconomic policy, including: fiscal, customs and monetary policies, policy of control of interest rates and policy of distribution of public spending.

- Work to create conditions to direct funds from public budgets, funds and other sources into provision of support to persons with disabilities, their organisations and commercial enterprises for employment of persons with disabilities.

In order to develop structures and capacities to deal with disability issues within state institutions and organisations of persons with disabilities, as well as to integrate disability issues into the social mainstream and programmes, and measures of both the government and non-government sector:

- Work to develop structures and capacities to deal with disability issues, include disability issues as issues of respect and exercise of human rights within all government institutions. Develop programmes adapted to persons with disabilities in sectors such as education, social protection, healthcare and employment.
- Work to create legal, material, financial and other conditions for establishment, development and operation of organisations of persons with disabilities in all communities. Take necessary steps in order to provide support to organisation of women with disabilities and their involvement in the work of organisations of persons with disabilities.
- Develop criteria for use in funding of organisations of persons with disabilities as well as criteria for monitoring sustainability of such organisations to ensure that the support provided is proportionate to the results accomplished.
- Accept organisations of persons with disabilities as partners and acknowledge their advisory role in the process of development of draft laws, administrative and other measures in the area of disability, as well as in monitoring and evaluating the application of those laws and measures.
- Work to ensure continuous education and development of sensitivity of all stakeholders in the country who touch upon the issues of interest to persons with disabilities in their work.

- Work to ensure continuous training of persons with disabilities in lobbying and participation in the process of policy making, strategy making, programme development and initiation of actions.

In order to change the attitude of the community, break stereotypes and eliminate prejudices against persons with disabilities and strengthen human dignity and self-confidence of persons with disabilities and their families:

- Work to ensure continuous awareness raising on the rights, abilities and possible contribution of persons with disabilities in all areas of life and work, including their families and take the age and gender factors into account.
- Implement different measures to ensure use of sign language and Braille alphabet and additional assistance services in all forms of communication.
- Work to provide persons with disabilities with information disseminated to the general public, in accessible form, on time and at no additional cost.
- Work to develop mechanisms of providing timely information to persons with disabilities, their parents and foster parents, in order to ensure adequate treatment of children and adult persons with disabilities.

In order to ensure persons with disabilities could exercise all human rights and in order to ensure removal of all barriers to their full inclusion in the social mainstream:

- Continuously work with all public institutions to ensure accessibility and removal of all architectural and other barriers and introduce elements of informational and other types of support for persons with different degrees of hearing and visual impairments and persons with mental and intellectual difficulties.
- Create conditions for a reasonable resolution of housing issues of persons with disabilities by enabling them to purchase apartments under favourable conditions, through

implementation of programmes of social housing and through adequate adaptations to the existing housing units.

- Take different steps to encourage persons with disabilities to live independently, including providing them with support in starting families, reproductive health and marital life and providing them with support in exercising their right to parenthood and the right to raise children.

In order to promote human dignity, personal integrity, social, intimate and family life:

- Work to create conditions for persons with disabilities to have meaningful life in the family, to have their wishes and needs respected and acknowledged and encourage their prospects for involvement and contribution in the community.
- Stimulate full personal integrity of persons with disabilities in the society and enable them to explore the full scope of intimate and family life in natural environment.
- Enable persons with disabilities to meet their cultural and artistic needs in an accessible manner and encourage specific creativity of persons with disabilities in cultural, artistic and intellectual endeavours.
- Work to enable access and use of cultural and artistic heritage by persons with visual impairments by ensuring use of the appropriate techniques (Braille alphabet, audio formats or print with enlarged letters).
- Work to create conditions to enable persons with disabilities to meet their religious needs in a way that is accessible to them. Encourage religious institutions to cooperate with organisations of persons with disabilities in order to make religious activities accessible to persons with disabilities.
- Work to create equal rights and opportunities for persons with disabilities to engage in sport and recreational activities. Encourage sport organisations to create conditions for participation of persons with disabilities in sport and recreational activities, especially for women and children with disabilities.

In order to ensure gender equality in all areas of public and personal life of persons with disabilities:

- Take steps to support and stimulate equal participation of women and men with disabilities in government structures, the decision making processes and in the Movement of Persons with Disabilities.

In order to create conditions for implementation, monitoring and evaluation of the Disability Policy:

- Work to ensure that the data on persons with disabilities is integrated in all processes of data collection and data processing, in line with the international standards.
- Plan permanent and occasional research work in the area of disability as well as in the area of gender equality among the population of persons with disabilities. Get persons with disabilities involved in collection, planning and dissemination of this information.
- Establish independent bodies to monitor the implementation of this policy, which will include representatives of government institutions and persons with disabilities.
- Ensure that this policy serves as a foundation for strategy development and action plans at all levels, followed by the appropriate budget allocations for their development and implementation.

Projekat "Podrška razvoju politike u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini (2005-2009)" (POI) je međudržavni projekat Finske i Bosne i Hercegovine koji realizuju: Direkcija za ekonomsko planiranje Bosne i Hercegovine, Federalno Ministarstvo rada i socijalne politike i Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske. Agencija za podršku je Nezavisni biro za humanitarna pitanja (IBHI), Safeta Hadžića 66a, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina, 033 473 214/217/132, www.ibhibih.org, sdpd@ibhibih.org.